7-8
2020

ISSN 0132-618x
1928-жылдан баштап чыгууда

ЭЛ АГАРТУУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИНИН
“АРДАК БЕЛГИСИ” ОРДЕНДҮҮ ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖАНА МЕТОДИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ И МЕТОДИЧЕСКИЙ ОРДЕНА «ЗНАК ПОЧЕТА» ЖУРНАЛ
МИНИСТЕРСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL ORDER "BADGE OF HONOR" MAGAZINE
OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Редколлегия

1. Анаркулов Х. – педагогика илимдеринин доктору, профессор.
2. Акматалиев А.А. -филология илимдеринин доктору, академик
3. Биялиев К. - педагогика илимдеринин доктору.
4. Исаков К. - филология илимдеринин доктору, профессор.
5. Ишекеев Н. – педагогика илимдеринин доктору, профессор.
6. Ниязов Т. – география илимдеринин кандидаты, профессор.
7. Оморов И. - география илиминин кандидаты.
8. Өмүрбеков Т. –тарых илимдеринин доктору, профессор.
9. Соронкулов Г. – педагогика илимдеринин кандидаты.
10. Тайтелиев Ч. –“Эл агартуу” журналынын баш редактору.

Редколлегия

1. Анаркулов Х. – доктор педагогических наук, профессор.
2. Акматалиев А.А. –доктор филологических наук, академик.
3. Биялиев К. - доктор педагогических наук .
4. Исаков К. - доктор филологических наук, профессор.
5. Ишекеев Н. – доктор педагогических наук, профессор .
6. Ниязов Т. – кандидат географических наук, профессор.
7. Оморов И. - кандидат географических наук .
8. Өмүрбеков Т. –доктор исторических наук, профессор.
9. Соронкулов Г. – кандидат педагогических наук.
10. Тайтелиев Ч. –гл. редактор журнала “Эл агартуу”.

Editorial board

1. Anarkulov H. - doctor of pedagogical sciences, professor.
2. Akmataliev A. A.- doctor of philological sciences, academic.
3. Biyaliev K. - Doctor of Education.
4. Isakov K. - Doctor of Philology, Professor.
5. Ishekeev N. - doctor of pedagogical sciences, professor.
6. Niyazov T. - Candidate of Geographical Sciences, Professor.
7. Omorov I. - Candidate of Geographical Sciences.
8. Omurbekov T. A. - doctor of historical sciences, professor.
9. Soronkulov G. - PhD.
10. Taiteliev Ch. - main editor of magazine "El agartuu".

<u>*ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ*</u>
<u>*ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ*</u>
<u>*PEDAGOGICAL SCIENCE*</u>

Оторбаев Б. К.
Ж.Баласагын атындагы КУУнун доценти

ИННОВАЦИЯ ЖАНА АДАБИЯТТЫ МЕКТЕПТЕ ИННОВАЦИЯЛАП ОКУТУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

Оторбаев Б. К.
доцент КНУ им. Ж.Баласагына

ИННОВАЦИЯ И ВОПРОСЫ ИННОВАЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛЕ

B. K. Otorbaev
Associate professor of KNU named after J. Balasagyn

INNOVATION AND ISSUES OF INNOVATIVE TEACHING OF LITERATURE AT SCHOOL

Аннотация: *Макалада инновация жана кыргыз адабиятын мектепте окутуудагы инновациялык жаңылануулар тууралуу кеп болот. Ошондой эле акыркы чейрек кылым аралыгында мектептик билим берүүдө көптөгөн өзгөрүүлөр болгондугу жана бул өзгөрүү, сапаттык жактан жакшыруу, жаңылануу процесстери дагы уланып келе жаткандыгы кенен талкууга алынат.*
Түйүндүү сөздөр: *мектептик билим берүү, инновация, инновациялап окутуу,*

Аннотация: *В статье речь идет об инновациях и инновационных новшествах в школьном обучении кыргызской литературы. Рассматриваются вопросы качественного улучшения школьного образования, которые происходили за последние четверть века.*
Ключевые слова: *школьное образование, инновации, инновационное обучение.*

Resume: *the article deals with innovations and innovative innovations in school teaching of Kyrgyz literature. The article deals with the issues of quality improvement of school education that have occurred over the past quarter of a century.*
Key words: *school education, innovation, innovative training.*

1. Инновация жана кыргыз адабиятын мектепте окутуудагы инновациялык жаңылануулар.

Акыркы чейрек кылым аралыгында мектептик билим берүүдө көптөгөн өзгөрүүлөр болду жана бул өзгөрүү, сапаттык жактан жакшыруу, жаңылануу процесстери дагы уланууда. Азыркы учурда «сабакты канткенде ачык-айкын, кызыктуу кыла алам?», «канткенде окуучуларды өз предметиме тартып кете алам?», «сабакта ар бир окуучу үчүн ийгилик кырдаалын канткенде түзө алам?» деген сыяктуу суроолордун үстүндө баш оорутуп ойлонбогон мугалим жокко эсе. Чынында эле кандай гана мектеп мугалими сабагында окуучуларынын өз эрки менен, чыгармачылыктуу, ийгиликтүү эмгектенүүлөрү тууралуу кыялданбай коё алат?

Арийне, мындай умтулуу, мындай кыялдануулар кокусунан эмес. Коомдун, андагы мамилелердин жаңыча уюштурулушу, жашоого карата жаңыча мамиле мектептик билим берүүгө

мурдагыдан айырмалуу, кыйла прогрессивдүү талаптарды коюп отурат. Бүгүнкү күндөгү мектептик окутуунун **негизги максаты** – бул окуучунун белгилүү бир билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн топтомуна ээ болуусу гана эмес, ошондой эле анын билим берүүчүлүк ишмердүүлүктүн өз алдынчалуу субъектиси катары даярдалышы дагы. Заманбап билим берүүнүн негизинде мугалимдин жана андан кем эмес маанилүү окуучунун жигердүүлүгү жатат. Так мына ушул максатка – окуп билим алууга, интеллектуалдык жактан өз алдынчалуу өркүндөп-өнүгүүгө жөндөмдүү чыгармачыл, жигердүү жаш инсанды тарбиялап чыгарууга азыркы заманбап билим берүүнүн негизги милдеттери баш ийдирилет.

Окутууга карата жаңыча инновациялык мамиле мектеп окуучусу үчүн сабак тажатма нерсеге, көңүл ачууга же же оюнга айланып кетпей, аны пайда, кубаныч, жаркын маанай алып келүүчү процесс катары уюштурууга мүмкүнчүлүк берет. Мүмкүн так мына ушундай сабактарда, убагында улуу сөз чебери Цицерон айтып кеткендей, «угуп жаткандардын көздөрү сүйлөп жаткандын көздөрүндөгү жалындан улам тутанып, чындап алоолоп жанып чыга келишет».

Деги «инновация», «инновациялык окутуу» деген эмне? Учурда педагогикалык илимий чөйрөлөрдө, методика илиминде, жалпы орто билим берүү мекемелеринде «инновация», «педагогикалык инновация», «билим берүүдөгү инновация», «инновациялык технология», «инновациялык окутуу» деген сыяктуу түшүнүктөрдүн улам кеңири колдонууга киргизилип жатканына байланыштуу ушул термин-түшүнүктөргө карата окумуштуу-методисттердин мамилелеринин, булардын педагогика, методика илимдериндеги ордунун аныкталып, такталышы кечиктирилгис милдеттерден болуп отурат.

Инновациянын педагогикалык критерий катары аныкталышы илимий-методикалык адабияттарда көп эле кездешип жүрөт, эреже катары, «жаңыны киргизүү», «жаңычылдык» түшүнүктөрүндө берилип келет. Латынчадан ал «инновация» ***(innovatio)*** сөзүнөн алынып, так которгондо ал «жаңыны» эмес, «жаңыга багыт алууну» билдирет.

Азыркы учурда «инновация» түшүнүгү эки аспектиден каралат: бир тарабынан, ал жалпы эле жаңылануунун билдирсе, экинчи тарабынан, ошол жаңылануунун педагогикалык процессте колдонууга киргизүүнү туюндурат. Инновациялык педагогикалык процесстер Батышта болжол менен өткөн кылымдын 50-жылдарынын аяк ченинен, ал эми Россия Федерациясында 90-жылдардын баш ченинен тарта атайын изилдөөнүн предмети болуп, педагогикалык иш практикасына жигердүү киргизилип баштаган. Бизде мектептик билим берүүдөгү инновациялык процесстер ошол өткөн кылымдын 90-жылдарынын экинчи жарымынан бери карай кеңири белгилүү болуп отурат. Дегинкиси, «жаңылануу», «жаңыдан киргизүү», «инновация» түшүнүктөрүн бирин экинчисинен айырмалаган так аныктамалар жок, булар негизинен бир окшош маанини билдиришет. Авторлордун басымдуу көпчүлүгү буларды конкреттүү бир кырдаалда жаңы, жаңылануу, жаңыдан киргизүү катары эсептөө менен, алдыга коюлган максаттарга натыйжалуу жетишүүнү камсыз кылуучу идея, каражат эсебинде аныктоодо бирдей пикирде, бир позицияда турушат.

Интернет булактарда бул инновация феноменин «педагогикалык жаңыдан киргизүү, максаттуу багытталган, билим берүүчүлүк чөйрөгө туруктуу элементтерди (жаңылануулары) киргизүүчү, билим берүү системасынын айрым бөлүмдөрүнүн, курамдык бөлүктөрүнүн жана бүтүндөй өзүнүн мүнөздөмөлөрүн жакшыртуучу прогрессивдүү өзгөрүү» деп түшүндүрүлөт.[1]

Ушул «инновация» түшүнүгүн, ал койгон талаптардын дидактикалык табият-мүнөздөмөсүн профессор Ж.А.Чыманов төмөндөгүчө чечмелейт:

«Инновация» – эки сөздөн турган термин. Термин катары бул сөздүн колдонулуу чөйрөсү өтө

[1] Караңыз: Что такое инновации в педагогике? (Интернет булактан).

кеңири, бүгүнкү күндө билим берүүдө гана эмес, өндүрүштө, илимде, башкарууда ж.б. жигердүү пайдаланылып жатат. Биринчи бөлүгү – **ин**: «ичинен», «өзүнөн» деген маанини, ал эми экинчи бөлүгү – **новация**: «жаңылануу», «өзгөрүү» түшүнүгүн туюндурат. Демек, анын негизги лексикалык мааниси – өзүнөн (ичинен) өзгөрүү (жаңылануу), жаңыланууларды киргизүү».[2]

Ал эми биздин түшүнгөнүбүздө: **«билим берүүдөгү инновация же педагогикалык инновация – бул окутуудагы жалпы эле жаңылануу, жаңыдан киргизүү, прогрессивдүү өзгөрүү болуу менен катар, окутуу ишинде буга чейин колдонууда болуп келген салттуу усулдардын, ык-амалдардын, окутуу технологияларынын, дегеле мектептеги окутуу процессинин ичтен жаңылануусу, предметти окутуу усулдарынын, ыкмаларынын, каражаттарынын, системаларынын ички катылуу мүмкүнчүлүктөрүн ачыкка чыгаруу, жигердештирүү негизинде аларды бүгүнкүнүн талаптарына ылайык келгендей кылып жаңылап кайра иштеп чыгуу, ошо жаңыланган түрүндө сабак процессинде пайдалануу»**.[3] Учурда жаңы делинген сынчыл ойлом, ой калчоо сыяктуу интерактивдүү окутуунун усул-ыкмаларын, каражаттарын демейки биз билген проблемалык окутууну инновациялоого – ичтен жаңылоого болгон аракеттин бир мисалы катары караса болчудай. Ошондой эле мектепте заманбап сабак процессин алып баруунун чакыруу, ойлоп түшүнүү, артка кайтуу (рефлекция) баскычтары мурдагы мугалимдин киришүү сөзүн, жаңы материал менен тааныштырууну, жаңы эле өздөштүрүлгөндү жыйынтыктап бекемдөөнү эске салат. Мектептеги лекция, семинар сабактарынын жигердүү сабак формалары эсебинде кайрадан иштелиши да педагогикалык инновациянын демейки мисалдарынан боло алышат.

Баарыга жакшы белгилүү, өлкөбүздүн интеллектуалдык корун түзүп калыптандыруунун, анын сапатын жогорулатуунун адепки булагы болуп мектептик билим берүү эсептелинет. Ушундан улам педагогикалык ЖОЖдордун алдына мектеп мугалимдерин – мунун ичинде кыргыз адабияты мугалимдерин заманбап талаптарга ылайык даярдап чыгаруу милдети коюлуп отурат. Бул жоопкерчиликтүү милдеттин өтөөсүнө чыгуу үчүн бүгүнкү студент, эртеңки кыргыз адабияты мугалимдери төмөндөгү сапаттарга ээ болуулары керек:

1) талаптагыдай деңгээлдеги жана өлчөмдөгү жогорку адистик чеберчиликке;

2) эмгек рыногунда конкуренцияга туруштук берүү жөндөмдүүлүгүнө;

3) кесиби боюнча жумушта дүйнөлүк стандарттардын деңгээлинде натыйжалуу эмгектенүүгө;

4) туруктуу кесиптик өсүшкө, социалдык жана кесиптик мобилдүүлүккө карата жөндөмдүн жана каалоонун болушуна.

Болочок кыргыз адабияты мугалимдерин бул саналып өтүлгөн мүнөздөмөлөргө ылайык даярдап чыгаруу үчүн өлкөбүз өнүгүүнүн өзгөчөлүү инновациялык тартибин басып өтүшү керек, ал үчүн биз билим берүү системабыздын совет доорунда калыптанган мыкты салттарын жоготпой сактап калып, ошол эле маалда мектептик билим берүүнү өнүктүрүүнүн дүйнөлүк тенденцияларын көңүлгө алып, предметтик билим берүүбүздү дүйнөлүк нормаларга жана стандарттарга ылайык келтирүүбүз зарыл болуп турат. Алдыга коюлган бул милдеттерди чечүү үчүн билим берүүчүлүк чөйрөгө инновацияларды – педагогикалык инновацияларды киргизүү талап кылынат.

Айтмакчы, мектептик билим берүүдөгү инновациялык көрүнүштөргө карата айрым жаңылыш пикирлер, көз караш-позициялар да кездеше калып жүрөт. Мисалы, окумуштуу-методисттердин,

---

[2] Караңыз: Чыманов Ж.А. Кыргыз тили: Окутуу методдору. – Б., 2007. – 59-б.

[3] Оторбаев Б.К. Адабиятты мектепте окутуунун актуалдуу маселелери. – Б., 2013. – 62-б.

мектептердеги практик мугалимдердин арасында интеграцияланган сабакты предмет аралык байланыштын азыркы заманбап талаптарга ылайык инновацияланышы деп кабылдагандар да бар. А чынында булар айрым жалпылыктары орун алуу менен катар, бири экинчисине кайнаса каны кошулбаган ар башка усулдук түзүмдөрдөн болуп эсептелишет. Ошондой эле интеграциялап окутуу миң жаңы болгон күндө да мезгил сынагынан ишенимдүүлүк менен өтүп келаткан предмет аралык байланышты түк алмаштыра албайт. Ооба, ар кандай жаңыдан киргизүү же ичтен жаңылануу ийгиликсиз болуп, түзүк натыйжаны бере албаса, анда ал инновация болуп эсептелинбейт.

Инновациялык окутуунун **актуалдуулугу** төмөндөгүлөрдөн турат:

– билим берүүнү гумандаштыруу концепциясына дал келүүсү;

– окутуу системасында формализмден, авторитардуулуктан баш тартуусу;

– инсанга багыттап окутуунун принциптерин колдонууга алуусу;

– окуучунун ички катылуу чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн таап, алып чыгуунун шарттарын издөөсү;

– өз алдынчалуу чыгармачылык ишмердүүлүктүн заманбап коомдун социомаданий муктаждыктарына дал келүүсү.

Инновациялык окутуунун негизги **максаттары** болуп эсептелишет:

– окуучулардын интеллектуалдык, коммуникативдик, лингвистикалык жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;

– окуучулардын жекече инсандык сапаттарын калыптандыруу;

– окуп-таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө таасир этүүчү билгичтиктерди иштеп чыгуу жана демейкиден натыйжалуу чыгармачылык деңгээлине көтөрүлүү;

– ой жүгүртүүнүн ар кыл түрдүү типтерин өнүктүрүү;

– сапаттуу билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү түзүп калыптандыруу.

Мына ушул максаттардан келип инновациялык окутуунун **милдеттери** аныкталат:

– окуу-тарбиялык процессти оптималдаштыруу;

– окуучу менен мугалимдин кызматташуусу жагдайын түзүү;

– окуп билим алууга карата узак мөөнөттүү оң ниеттенүүнү (мотив-дешүүнү) иштеп чыгуу;

– окуучуларды жаратуучулук ишмердүүлүккө тартуу;

– окуу материалын жана жана аны алып чыгуу ыкмаларын жоопкерчилик менен иргеп алуу.

Адабиятты инновациялык окутуунун **өзгөчөлүгү** болуп төмөндөгүлөр эсептелишет:

- алдыга озуп окутуу, өсүп-өнүгүүгө тынымсыз умтулуу;
- алдыдагыга карата ачык-айрымдык;
- инсанга, аны өнүктүрүүгө багытталгандык;
- чыгармачылыктын элементтеринин сөзсүз түрдө орун алуусу;
- мамилелердин өнөктүк тиби: кызматташтык, биргелешкен чыгармачылык, өз ара жардамдашуу ж.б.

Адабиятты – кыргыз адабиятын инновациялап окутуунун негизинде төмөндөгүдөй **технологиялар** орун алган:

– өнүктүрүп окутуу;

– проблемалык окутуу;

– сынчыл ойломду өнүктүрүү;

– окутууга карата дифференцирленген мамиле;

– сабакта ийгиликтүүлүк кырдаалын түзүү.

Дегинкиси, инновациянын башкы көрсөткүчү болуп калыптанган салттуулукка жана демейки иш практикасына салыштырмалуу бул же тигил билим берүүчүлүк феномендн өнүктүрүүдөгү прогрессивдүүлүк эсептелинет. Инновация жаңыдан киргизүү болуу менен катар, тарыхый мүнөздү алып жүрөт: айрым инновациялар «өз мезгилинен» мурда келип чыгышат, б.а. «өз мезгилинен озгон» абалда

болушат, ал эми башкалары убакыттын өтүшү менен көнүмүшкө айланып, эскирип башташат.

2. Кыргыз адабиятын мектепте окутуудагы лекция-сабагы жана аны инновациялоо мүмкүнчүлүктөрү. Кыргыз адабияты боюнча семинар-сабактарын инновациялык негизде уюштуруу.

Эмки сөз мектептеги кыргыз адабияты предмети боюнча **лекция сабактарынын инновацияланышы** тууралуу жүрмөкчү. Ушунда лекция-сабакты жигердүү сабак формасы катары кароого болобу? – деген суроо туулат. Ишмердүүлүк бир жактуу – жеке мугалим сүйлөп, окуучулар анын айтканын угуп, түшүнгөнүн конспектилеп жазуу менен гана алектенип жаткандай болуп көрүнгөн лекция-сабак бир караганда пассивдүүлүктүн классикалык үлгүсү сыяктуу. Окутуу ишиндеги негизги сабак формаларынан болгон лекциянын түпкү маңызын, түзүмүн (структурасын), уюштурулуш жагдайларын дагы бир сыйра карап чыгып, мындагы мурда көзгө илинбеген, байкалбаган ички мүмкүнчүлүктөрдү аракетке келтирүү, жигерлештирүү негизинде лекцияны сабактын жигердүү формасына айландыруу – түп тамырынан жаңылоо (инновациялоо) зарылдыгы учурдун эң бир маанилүү милдеттеринен болуп отурат.

Лекция-сабак маалымат берүүгө гана эмес, билимди аң-сезимге системалуу түрдө сиңирүү менен ага ишендирип, окуучулардын адамдарга, дүйнөгө болгон көз карашын калыптандырып, аны бекемдөөгө жөндөмдүү. Жигердүүлүк лекция сабагынын бул же тигил формасын колдонууга алганда эле өзүнөн-өзү келип чыкпайт, ал мугалимдин жана окуучулардын тийиштүү маселе боюнча өзүнүн ички оюн айтмайын тим тура албаган чыгармачылык эмгеги аркылуу түзүлөт. Дегинкиси, лекция сабагынын өзүндө бай мүмкүнчүлүктөр катылып жатат. Мугалимдин жандуу айтылган баяндамасы өтүлүп жаткан окуу материалына карата эмоционалдык-эстетикалык мамилени жаратып, окуучулардын ички жан дүйнөсүндө «таза сезимдердин» ойгонушуна, жыйынтыгында коомубуздун татыктуу мүчөсү– инсаны катары калыптануусуна көмөкчү болот. Андан да лекция-сабактын жардамы аркасында окуучулардын сабак учурундагы жана сабактан тышкаркы убактардагы чыгармачылык ишмердүүлүктөрүнө жетекчилик жүзөгө ашырылат, билим алууга, көркөм чыгарманы өздөштүрүүгө болгон көндүмдөрдүн ар кыл түрлөрү калыптанууга мүмкүнчүлүк алат. Мында окуучулардын чыгармачылык жигердүүлүгүнө, өз алдынчалуулук демилгелерине кубануу гана керек, себеби так ушул жакшына саамалыктардан улам алардын адабий чыгарманы өздөштүрүүгө деген жекече жөндөмдүүлүктөрү болушунча жогорку өнүгүүгө жетише алат.

Лекцияны уга билүү– бул татаал психологиялык-педагогикалык процесс. Окуучулардын алдында жеке мугалимдин айтканын жазып алуу милдети турган күндө да, алар мугалимдин айткандарын туура түшүнүп, кабылдоого жетишүүлөрү ылайык, лекциядагы айтылган ойдун эң башкыларын, маанилүү дегенин бөлүп алып, ички маңызын баалап, кыскартып жазып үлгүрүүлөрү зарыл. Андан да айтылганды угуп, туура түшүнүп, кабылдоо менен эле чектелбей, материалды чыгармачылык менен өздөштүрүүлөрү талап кылынат. А эгер тапшырма татаалдашса, анда окуучу мугалимдин лекциясын конспектилеп жазып алуудан тышкары өтүлүп жаткан тема тарабынан коюлган маселелерди чечмелөөгө катышат, мурда билгендерин эсине түшүрүп, аларды жаңы укканына катар коюп салыштырып, жекече жыйынтыгын чыгарат, коюлган суроолорго оозеки жана жазуу түрүндөгү кеңири жоопторду даярдайт. Көрүп турганыбыздай, мында окуучунун ишмердүүлүгү дагы оорлошот.

Сабакта лекцияны, мисалы, Ч.Айтматовдун өмүрү жана калемгерлик өнөрканасы тууралуу лекция баянды окуучулардын чыгармачылык менен кабылдай билүүлөрүнө кантип үйрөтүүгө болот? Лекцияны кабылдоо – бул өзгөчөлүү көндүм экени түшүнүктүү, ар кандай окуу көндүмдөрү сыяктуу эле

ал да максаттуу багытталган педагогикалык ишмердүүлүк процессинде түзүлүп бекемделет. Андыктан баарыдан мурда окуучунун лекцияны угуу учурундагы жумушунун негизинде жаткан көндүмдү аныктап алуу керек. Бул – угулган материалдагы эң маанилүүсүн, негиздүүсүн аныктай билүү көндүмү. Мисалы, IX класстагы адабият сабагында А.Саспаевдин өмүрү, чыгармачылык жолун өтүүдө мугалим окуу китебиндеги анын Кытай жергесиндеги тагдырын чагылдырган өзүнүн эскерүүлөрүн пайдаланганы ылайык. Лекция-баян 25–30 мүнөт убакыт аралыгында айтылып бүтөт. Мугалимдин бул баяны киришүү сабагы катары алдыда өтүлө турган негизги материалды кабылдоого окуучуларды психологиялык жактан даярдоо, кызыктыруу милдетин аткарат.

Мектеп лекциясынын өзгөчөлүгү андагы мугалимдин ишмердүүлүгү окуучулардын ишмердүүлүгүнөн бөлүнгүс бүтүндүктө экендигинде: лекцияны окуу менен катар ага ошол эле учурда шакирттеринин ишине жетекчилик кылууга туура келет. Сабакка даярданып жатып, мугалим лекцияны кантип айтуу туурасында гана эмес, ошондой эле окуучулар сабакта эмне иш кылышат, алардын алдында кандай максаттардын коюлушу ылайык, материалды кабылдап жана өздөштүрүүгө аларды кантип даярдаш керек, аталган сабакта алар билимдерге жана көндүмдөргө ээ болуунун кандай деңгээлине жетише алышат жана муну кантип текшерсе болору жайында да ойлонгону маанилүү. Дегинкиси, лекция-сабактын инновацияланышында мына ушул жагдайлар негизги ролду ойнойт.

Лекция учурундагы окуучулардын ишмердүүлүгү үч башка формага ээ. Бул, биринчиден, материалдын кабылданышы, мында эмоциялар, ой жүгүртүү, көз алдыга элестетүү, эстеп калуу жана сүйлөө мүмкүнчүлүгү аракетке келет; экинчиден, материалдын ортого салынышына катышуусу (доклад, реферат, көркөм окуу), үчүнчүдөн, окуучулардын лекция учурундагы жана андан кийинки убактардагы өз алдынча иштөөлөрү. Лекциянын окутуунун активдүү формасына айланышы үчүн окуучунун ишмердүүлүгүнүн бул үч башка көрүнүшү бирдей аракетке келиши керек. Алгач мына ушул маселени чечмелеп көрөлү.

Адабият – кыргыз адабияты сабагын алып баруунун тигил же бул ыкмасын тандап алууда кандай материал өтүлгөнү жатат жана мугалим тарабынан сабакка кандай максат коюлуп отурат, алгач мына ушуну көңүлгө алуу керек. Баарыдан мурда окуучунун аң-сезимине, логикалык ойлонуусуна багытталган лекциялар да жолугат. Бул – теориялык-адабий темалардагы лекциялар. Аны угуу маалында ар кыл жазуу иштери: планды, тезистерди, конспектини түзүү алып барылат. Жазуу жумуштары обзордук теманы кабылдоодо да жүргүзүлөт. Ошондой эле лекцияга айрым учурда тексттен үзүндүнү көркөм окуу, музыкалык чыгармаларды уктуруу сыяктуу искусство чыгармалары менен тааныштыруунун башка да түрлөрү камтыла кетет. Бул учур аларды ички жан-дүйнөң менен кабылдоого зарыл болгону үчүн маанилүү.

Эмоцияга басым коюлган лекциялар да бар, мисалы, замандаштарынын эскерүүлөрүнөн үзүндүлөрдү, каттарды окуп берүү менен акын Аалы Токомбаевдин өмүрүнүн акыркы жылдары тууралуу аңгеме, же болбосо А.Осмоновдун жашоодогу каармандыгы, бийик оптимизми жөнүндөгү баян ж.б. Мындай лекциянын максаты – сезимди ойготуу, ынандыруу. Бул учурда окуучулар жазбай, угуп отурганы ылайык: конспектилейт элем, жазат элем деп алаксыганда, мугалимдин сөзү өзүнүн эмоционалдык-эстетикалык таасирин жоготуп коюшу мүмкүн. Мындай лекцияны алып барууда өтүлгөн материалды бышыктоо максатында сабактын акырында окуучуларга атайын даярдалган проблемалык суроолорго жооп табуу сунушталышы ыктымал.

Өтүлүп жаткан материалдан камтылган ойлордун эң башкысын аныктай билүү, аны деңгээлинен түшүрбөй кайра айтып берүү, талдоо, жеңил жана татаал пландын түзүлүшү, конспектилөө, угулганга оозеки жана жазуу үлгүсүндө жооп

даярдоо – мына ушунун баары сабактын натыйжалуу чыгышына көмөкчү болот. Кандай болгон күндө да окуучулар жөн гана пассивдүү угуучу болбой, өтүлүп жаткан темага карата өздөрүнүн жекече пикирлери, талдоолору менен сабакка жигердүү катышуулары керек, ошондо гана кыргыз адабиятынан лекция-сабагынын жигердүү формасын түзүүгө, инновацияланышына жетишүү мүмкүн.

Инновацияланган жигердүү лекция-сабагы маалында кыргыз адабияты мугалими жаңы теманы өздөштүрүүгө делинген 30–35 мүнөт ичи тынымсыз жалгыз өзү сүйлөөсү менен чектелбеши керек. Кез-кези менен окуучуларды жаңы окуу материалын биргелешип өздөштүрүүгө тартып, суроолорду берип жандандырганы ылайык. Албетте, кызыктуу айтылып, бир тараптуу тааныштырылган лекция-сабак өзүнчө мыкты жактары бардыр, ошентсе да мындай лекция-сабактын окуучулардын жандуу катышуусу менен жигердүү сабак формасында алып барылышы сабактын натыйжалуулугун кыйла арттырарына ишеним чоң. Мында өз оюн, көз караш-позициясын тартынбай айтып чыгуу, аны жанталашып коргоо көндүмүнүн калыптанганы эле оңой жетишкендиктерден эмес.

Ошондой эле инновациялоонун өзгөчөлүү бир көрүнүшү болуп орто мектепте кыргыз адабиятынан жигердүү **семинар-сабагынын өтүлүшү** эсептелинет. Мында төмөндөгү маселелердин чечмелениши көңүлгө алынат:

1) Кыргыз адабиятынан мектептик семинардын өзгөчөлүгү.

2) Семинар-сабакта иштөө үчүн зарыл көндүмдөрдү калыптандыруу.

а) Көркөм чыгарманы толук кабылдай билүү көндүмү.

б) Лирикалык чыгарманын талданышы.

в) Эпикалык чыгарманын эпизодунун талданышы.

г) Китеп менен иштөө көндүмү.

д) Оозеки, жазуу түрүндөгү жумуштарды бүткөрүү көндүмү.

е) Баяндаманын үстүндө иштөө.

Адатта «семинар-сабак» дегенде биз жогорку окуу жайында лекция учурунда өтүлгөн материалдарды ар бир окуу топтору менен өз-өзүнчө бышыктоо, тереңдетип өздөштүрүү сабактарын түшүнөбүз. Мында берилген тапшырмалардын негизинде көбүнчөсү студенттер сүйлөп, өздөрүнүн сабакка болгон даярдык деңгээлин көрсөтүшөт, окутуучу болсо, алардын айтканын угат, жалпылап корутундулайт жана сабактын жалпы жүрүшүнө багыт берип турат. Жогорку окуу жайынын жөнү го түшүнүктүү, ушунда семинар-сабактын мектептеги орду канчалык?, аны мектепте өтүүнүн, сабак формасы катары колдонуунун зарылдыгы барбы?, деги ал мектептеги башка сабактардан эмнеси менен айырмаланат? – деген суроолор туулат. Жигердүүлүктү, өз алдынчалуулукту аракатке келтирүү – мектептеги ар бир сабактын милдети. Мектеп окуучуларды өз алдынчалуу ишмердүүлүккө даярдайт. Жогорку класста окуучулар өздөрүн чоң сезип, «мектептик» окутуу формасын өгөйлөй баштаганында семинар-сабактын демейки сабактардын артыкчылыгы байкалат.

Жогорку класстын окуучуларында өз алдынчалуулукка умтулуу, коюлган милдетке болгон жогорулатылган жоопкерчиликти сезүү менен катар, өздөрүнүн ички жөндөмдүүлүктөрүн ойготуу, жандандыруу зарылдыгы келип чыгат. Семинар-сабак мына ушул сапаттардын аракетке келишине көмөкчү болот, неге дегенде мында демейки сабактагыга караганда кыйла чоң өз алдынчалуулук талап кылынат, үйдө же мурдагы сабактарда бүткөрүлгөн татаал жана узак мөөнөттүү чыгармачылык ишмердүүлүктүн натыйжалары ортого алып чыгылат.

Мектептеги семинар кандай болушу керек? Бир караганда баары ордунда сыяктанат: окуучулар даярдаган баяндамаларын (докладдарын), рефераттарын окуп атышат, мугалим угулганга комментарий берет, баалайт. Дагы эмне керек? Чынында бул рефераттар менен баяндамалар «өз алдынчалуу» көчүрүп даярдалуудан жана класста

окуучулар алдында үн чыгарып окулганынан тышкары өз алдынчалуу чыгармачыл ой эмгегинин жыйынтыгы да болушу керек. Сүйлөп чыгууга даярданып жатып, окуучу китеп менен иштей билүү, окулганды анализдөө, баяндама үчүн башкы нерсени жана керектүүнү тандап алуу, аларды жөнгө салуу, өз оюн кагазды карабай айтуу, угуучулар менен байланыш түзүү, суроолорго жооп берүү сыяктуу иштиктүү көндүмдөргө ээ болуусу зарыл.

Деги кыргыз адабияты боюнча мектептик семинар-сабак башка адабият сабактарынан эмнеси менен айырмаланат? Баарыдан мурда басымдуу изилдөөчүлүк мүнөздө өтүлчү семинар-сабакка жакшылап даярдануу керек. Ага даярдык көрүүдө адабият мугалими окуучулардын инсандык жекече өзгөчөлүктөрүнө таянып, алардын кызыкчылыктарын, жөндөмдүүлүктөрүн эске алуу менен милдеттерди туура бөлүштүрүүсү ылайык. Кыргыз адабиятынан сабак-семинарга бардык окуучулар даярданып, ар биринин ага катышуу үлүшү өзүнчө болот. Мында жекече (адабий туундунун идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүгүн, композициялык курулушун талдоого даярдык, проблема, баяндама ж.б. маселелер тууралуу өз жеке пикирин иштеп чыгуу) жана жалпы тапшырмалардын (баяндаманын, стенддин даярдалышы, адабияттарды издөө, адис менен болчу интервью ж.б.) берилиши пайдаланылат. Эгер демейки сабакта бардык окуучулар бардык суроого жооп берүүгө, даярданууга милдеттүү болушса, ал эми сабак-семинарда ар ким өзүнүн тапшырмасына гана жооп берет, окуучу үчүн жоопкерчилик да кыйла реалдуу.

Арийне, ушундай сабак-семинарга катышуу окуучудан окутуу процессиндеги өзүнө таандык ордун, жекече пикирин аныктоону, жөндөмдүүлүктөрүн аракетке келтирүүнү талап этет. Сабак-семинардын башкы максаты –өзүнүн жекече сапаттарын ар тараптуу ачуу менен катар, өз алдынча эмгектенүү, проблеманын чечилишин издөө көндүмдөрүн калыптандыруу. Албетте, буга башка сабактарда да умтулуу керек, бирок баары бир сабактын семинар формасы калгандарына, мисалы, лекцияга караганда кыйла чоң даражада ар бир окуучунун мүмкүнчүлүктөрүн жүзөгө ашыруу, өз алдынча таанып билүү жана чыгармачылыгы үчүн кыйла жагымдуу шарттарды түзөт.

Сабак-семинардын (ишмердүүлүктүн мүнөзү боюнча) негизги үч түрүн бөлүп көрсөтүүгө болот: 1) окуучулардын мурдатан коюлган суроолор боюнча чыгып сүйлөөсү жана окулган баяндаманы, андагы проблеманын өзүн талкуулоо; 2) окуучулардын рефераттарын, баяндамаларын (докладдарын) талкуулоо; 3) диспут.

Билимин текшерүү үчүн суроолор:

1. Бүгүнкү күндөгү мектептик окутуунун негизги максаты эмнеде?
2. Окутууга карата жаңыча инновациялык мамиле мектеп окуучусу үчүн эмне мүмкүнчүлүктөрдү берет?
3. Инновацияга, инновациялык окутууга проф. Ж.Чыманов кандай аныктама берет?
4. Деги билим берүүдөгү инновация, педагогикалык инновация деген эмне? Инновациялык көрүнүш катары окутуу методикасынан кандай мисалдарды келтире аласың?
5. Бүгүнкү студент, эртеңки кыргыз адабияты мугалимдери кандай сапаттарга ээ болуулары керек?
6. Инновациялык окутуунун актуалдуулугу эмнелерден турат?
7. Инновациялык окутуунун негизги максаттары болуп кайсылар эсептелишет?
8. Адабиятты инновациялык окутуунун өзгөчөлүгү болуп эмнелер эсептелишет?
9. Адабиятты – кыргыз адабиятын инновациялап окутуунун негизинде кандай технологиялар орун алган?
10. Деги лекция-сабакты жигердүү сабак формасы катары кароого болобу? Ал канткенде инновацияланышы мүмкүн?

11. Мектеп лекциясынын өзгөчөлүгү эмнеден көрүнөт?
12. Лекция учурундагы окуучулардын ишмердүүлүгү кандай үч башка формага ээ?
13. Лекция-сабагынын натыйжалуу чыгышына көмөк болчу каражаттар кайсылар?
14. Мектепте жигердүү семинар-сабагын өтүүдө кандай маселелердин чечмелениши көңүлгө алынат?
15. Семинар-сабакта сүйлөөгө даярданып жатып, окуучу кандай иштиктүү көндүмдөргө ээ болуусу зарыл?
16. Кыргыз адабияты боюнча мектептик семинар-сабак башка адабият сабактарынан эмнеси менен айырмаланат?
17. Сабак-семинардын башкы максаты эмне?
18. Сабак-семинардын кандай негизги үч түрүн атай аласыңар?

Жыйынтыктасак, кыргыз адабияты боюнча мектептик билим берүүгө анча мүнөздүү эмес семинар-сабакты мектепте чебердик менен колдонууну демейки өтүлгөндү бышыктоо, бекемдөө сабагын инновациялоонун бир көрүнүшү катары караса болот.

Адабияттар:

1. Алексеева М.А.Преподавание литературы: образовательные технологии. Учебно-методическое пособие. – Екатеринбург: Издательствово Уральского университета, 2014. – 100 с.
2. Загвязинский В. И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука // Инновационные процессы в образовании: Сборник научных трудов. – Тюмень, 1990.
3. Инновации и современные технологии в системе образования. Материалы II Международной научно-практической конференции 20–21 февраля 2012 года. – Пенза–Ереван–Шадринск: Научно-изд. центр «Социосфера», 2012. – 388 с.
4. Инновационное обучение: стратегия и практика. Под редакциейВ.Я.Ляудис. – М., 1994.
5. Инновационные подходы к обучению литературе и русскому языку. Материалы научно-методической конференции. Под общей редакцией А.В.Урманова. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2004. – 200 с.
6. Инновационные технологии в образовании. Материалы IV Международной научно-практической видеоконференции (г. Тюмень, 30 ноября 2016 года) / Под ред. С.М.Моор. – Тюмень: ТИУ, 2017. – 216 с.
7. Ксензова Г.Ю. Инновационные технологии обучения и воспитания школьников: Учебное пособие. – М., 2005.
8. Михелькевич В.Н. Инновационные педагогические технологии: Учебное пособие. – Самара, СГТУ, 2001.
9. Морозов Е.П., Пидкасистый П. И. Подготовка учителя к инновационной деятельности // Советская педагогика. – 1991. – № 1.
10. Педагогика. Учебное пособие для студентов пед. институтов / Под ред. Ю.К.Бабанского. − М.: Просвещение, 1983. − 608 с.
11. Педагогикалык изденүү.Түзгөн И.Н. Баженова; Которгондор И.Бекбоев ж.б. – Ф.: Педагогика, 1989. – 608 б.

Рысбаев С.К.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз билим берүү академиясы.

САБАКТА ОКУУЧУНУН БИЛИМИ МЕНЕН МАШЫГУУЛАРЫН ДЕҢГЭЭЛДИК НЕГИЗДЕ БЫШЫКТООДО АТКАРЫЛУУЧУ МЕТОДИКАЛЫК ИШ-АРАКЕТТЕР

Рысбаев С.К.,

доктор педагогических наук, профессор, Кыргызская академия образования.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ МЕРОПРИЯТИЯ ДЛЯ УРОВНЕВОГО УКРЕПЛЕНИЯ ЗНАНИЙ И УПРАЖНЕНИЙ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКЕ

Rysbaev S.K.,

Doctor of Pedagogy, Professor, Kyrgyz Academy of Education.

METHODOLOGICAL MEASURES FOR LEVEL STRENGTHENING OF KNOWLEDGE AND EXERCISE OF SCHOOLS IN THE LESSON

Аннотация: *Бул макалада сабакта окуучунун билими менен машыгууларын деңгээлдик негизде бышыктоодо аткарылуучу методикалык иш-аракеттер тууралуу кеп болот. Бул негизги педагогикалык жоболор өтүлгөн жаңы сабак боюнча окуучунун компетенттүүлүктөрүн, көндүм-адаттарын, илимий билимдерин бекемдөөчү методикалык каражаттар болуп санала тургандыгы жөнүндө кеңири маалымат берилет.*

Түйүндүү сөздөр: *кайталап бышыктоо, көнүгүп бышыктоо жана чыгармачылык менен бышыктоо, практикада колдонуп бышыктоо, өз алдынча бышыктоо, аңгемелешип бышыктоо.*

Аннотация: *В данной статье речь пойдет о методических действиях, выполняемых на основе уровневого закрепления знаний и навыков учащегося на уроке. Данные основные педагогические положения являются методическими средствами укрепления компетентности, навыков, научных знаний учащихся по новому уроку.*

Ключевые слова: *укрепление повторением, укрепление занятием и творческое закрепление, закрепление знаний с использованием на практике, самостоятельное закрепление, укрепление беседованием.*

Abstract: *This article will focus on the methodological actions performed on the basis of level consolidation of knowledge and skills of the student in the classroom. These basic pedagogical provisions are methodological tools for strengthening the competence, skills, and scientific knowledge of students in a new lesson.*

Key words: *strengthening by repetition, strengthening by occupation and creative consolidation, consolidation of knowledge using in practice, independent consolidation, strengthening by conversation.*

Педагогиканын теориясында айтылгандай, сабакты бышыктоонун үч негизги түрү бар экендиги белгилүү. Алар төмөндөгүчө: кайталап бышыктоо, көнүгүп бышыктоо жана чыгармачылык менен бышыктоо. (Китепте: Педагогика школы. – Москва: Просвещение, 1980. –78-б.). Бул негизги педагогикалык жоболор өтүлгөн жаңы сабак боюнча окуучунун компетенттүүлүктөрүн, көндүм-адаттарын, илимий билимдерин бекемдөөчү методикалык каражаттар болуп саналат. Күндөлүк практикада бышыктоонун дагы да башка түрлөрү кездешүүдө. Ал өтүлгөн жаңы сабакты: суроо-жооп менен аңгемелешип бышыктоо, үйрөнгөнүн практикада колдонуп бышыктоо, өтүлгөн жаңы сабак

боюнча окуучулардын көндүмдөрүн, илимий билимдерин чыгармачылык менен бышыктоо, корутундулап жана жыйынтыктап бышыктоо.

Бышыктоонун мындай түрлөрү бири-бирин толуктоочу, шарттоочу, окутуу, билим берүү ишиндеги системалуу методикалык процесс болуп эсептелет.

Маалыматтык бышыктоо:

Суроо-жооп менен аңгемелешип бышыктоо

Суроо-жооптор менен аңгемелешип бышыктоо – жаңы алган билимди бышыктоонун алгачкы этабы болуп аталат. Андан кийин бышыктоонун башка формаларына өтсө болот. Мисалы, кайталап бышыктоо, (окуучуну доскага чыгарып, өтүлгөн сабакты кайталап айттыруу), же жазуу сабактарында аткарылуучу – көнүгүп бышыктоо (көнүгүү иштөө, же болбосо, чыгармачылык менен бышыктоо – проблемалык жагдайларды түзүү менен өтүлгөн сабакка анализ жүргүзүү, окуучуларды ойлонтууга, урунттуу маселелерди өз алдынча ойлонуп чечүүгө көнүктүрүү, ага багыт берүү) жумуштары жүргү-зүлөт.

Эске сала кетүүчү нерсе: билимди бышыктоонун мындай формалары бир эле сабактарда биринин артынан бири колдонула бербеси түшүнүктүү. Алар, башкача айтканда, бышыктоонун ар бир формасы өтүлгөн сабактын мүнөзүнө жараша мугалимдин чыгармачылык чеберчилигине жараша чечилет. «Жеңил» деп аталган темалар өзүнчө ыкма менен, «татаал» деп белгиленген темалар пробле-малуу ой жүргүзө турган, турмуштук материалдар менен айкалаштырып, не бир кызыктуу, чыгармачылык менен уюштурулуп өзүнчө жагдайда бышыкталат.

Сабактын ар этабында окуучу менен мугалимдин аңгемелешүүсү жүргүзүлөт. Ошол себептүү **аңгемелешип бышыктоо** – билимди бышыктоонун эң эле ийкемдүү ыкмасы. Аңгемелешүү аркылуу мугалим окуучусунун ой жүгүргүүсүн өстүрүүгө жана ой бүтүмдөрүн чыгарууга жардамдаша алат. Аңгемелешүү жолу менен сабакка терең анализ да берилет, анализден синтез чыгарылат. Ошондой эле бышыктоонун бул түрүндө эркин талашуулар, айрым бир урунттуу маселени талкуулоолор, мугалимдин суроосуна окуучу, окуучусунун суроосуна мугалим жооп берип, өтүлгөн тема боюнча кеңири маектешүүлөр ишке ашат. Албетте, кеңири сүйлөшүүгө ар качан 45 мүнөттүк убакыт жете бербейт, ошондо да мугалим бышыктоону алдыртан туура пландаштырып, ага жараша убакыт утуп алса болот.

Үйрөнгөнүн практикада колдонуп бышыктоо кантип ишке ашат?

Бышыктоонун бул түрү күндөлүк практика үчүн эң пайдалуу- деп белгилөөгө болот. Анткени, мында окуучунун теориялык маалыматтуулугун текшерүү менен эмес, үйрөнгөнүн практика жүзүндө колдонуп жатыгуусун текшерүү жана андай жатыгуусун бекемдөө жүзөгө ашырылмакчы. Мында төмөндөгүдөй иш-аракеттер аткарылат:

– эрежеге ылайык мисал келтиришип, аны далилдешет;

– үйрөнгөн үлгүлөргө жараша сүйлөм түзүшөт;

– үлгүгө жараша сүйлөм талдашат;

– үлгүгө жараша текст түзүшөт;

– текст түзүп, андан үйрөнгөн грамматикалык формаларды табышат, талдашат;

– сабактын максатына жараша практикалык иштер аткарылат;

– үйрөнгөнүн турмушта колдонууга машыктырылат;

– темага жараша окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүнө ылайык дифференцирленген иштер аткарылат;

– окуучунун өз тажрыйбасын өркүндөтүү иштери жүргүзүлөт.

Чыгармачылык менен бышыктоо

Алган билимди **чыгармачылык менен бышыктоонун** маанисин айтпаса да түшүнүктүү. Бышыктоонун бул түрү жазуу сабактарында да, оозеки сабактарында жүргүзүлөт. Бул убакта мугалим жаңы теманын үстүндө проблемалуу ой жүгүртүү жагдайларын түзүп берип, аларды проблемалуу суроолорго жооп издөөгө багыт берет, сүрөмөлөп, ойлонтуп, түпкү натыйжаны табууга жетишүүгө мүмкүн.

Бул мезгилде окуучу менен мугалим тема, образ, идеялар боюнча жаңыча ой жүгүртүп, аларды талдоонун, изилдөөнүн жаңы ыкмаларын колдонуулары, табуулары мүмкүн. Бул өзгөчө жазуу сабактарында да көрүнөт. Атап айтканда, мисалдарды келтирүүдө, көнүгүүлөрдү талдоодо түрдүү ыкмаларды пайдалануу – мугалимдин чеберчилигине, окуучунун өздөштүрүү жөндөмүнө жараша болот.

Корутундулап бышыктоо

Алган билимди корутундулоо жумушу сабактын акырында теманы мыкты өздөштүргөн окуучунун же мугалимдин кыскача баяндалган сөзү менен жүгүзүлсө болот. Сабакты корутундулоо – жыйынтыктуу ойго келүү дегендик, ошон үчүн бышыктоонун бул түрү ар убакта керек болуп саналат. Биз бүгүнкү күндө, сабакты кортундулоону сабактын структурасынын өзүнчө бир этабы да, билимди бышыктоонун дагы бир ыкмасы катары да карап жүргөнүбүз туура. Анткени, бышыктоонун бул түрүндө мугалим жаңы тема менен мурдагы өтүлгөн теманы кайрадан байланыштырып, экөөндөгү бирдиктүү ой аркылуу окуучунун системалуу ой жүгүртүүсүн дагы бир жолу бекемдей алат.

Өз алдынча бышыктоо

Бышыктоонун бул түрүн бардык эле окуучулар менен жүргүзүүгө болбойт, ага чыгармачыл, жөндөмдүү окуучулар тартылышы мүмкүн. Анткени ал - башкалардан кыйла айырмалуу иш-аракеттер менен коштолот. Мындай өз алдынча бышыктоо иши-мугалимдин көрсөтмөлөрү аркылуу эмес, окуучунун өз алдынчалуулугу аркылуу, сабактан тышкаркы иштерге ынтызарлыгы, анан да сабактын мазмуну менен чектелбеген түрдө, андан кыйла кеңири мазмунда жана формада аткарылат.

Биринчиден, окуучу окуу китеп менен гана чектелбейт. Темага ылайык башка адабияттарды, булактарды, т.а. маалымдамаларды, энциклопедияларды, хрестоматияларды, антологияларды, илимий-көркөм адабияттарды, газета, журналдарды пайдаланышып, окуучулар сабактагы темага ылайык бай материалдарды чогултууга аракеттенишет.

Экинчиден, мугалимдин берген маалыматтары таяныч материал катары гана эсептелинет да, окуучу билимин сабакта айтылган ойлордон сырткаркы маалыматтар менен байытат.

Мисалы, тил сабагында сөздүн маанисин чечмелөө, этимологиясын издөө ж.б. сыяктуу иштер аткарылса, адабият сабагында башка жазуучу-акын менен салыштыруу, тематикалык окшоштуктарды издөө, инсценировкалоо, класстан тышкаркы иштерди уюштуруу ж.б. жумуштарды аткаруу менен коштолушу ыктымал.

Үчүнчүдөн, бышыктоонун бул түрү түрдүү формада, класста же китепканада, балким сабактан кийин үйдө эркин түрдө аткарылмакчы.

Сабакты жыйынтыктоо

Мугалим күндө сабагын жыйынтыктап жатып, окуучулары менен мындай суроо-жооп иштерин өткөрсө максатка ылайык келмек:

1. Биз бүгүнкү сабактан эмнелерди үйрөндүк? Анын негизгилери кайсы?

2. Биз бүгүнкү сабакта эмнелерге машыктык? Анын негизгилери кайсы?

Окуучулар бул суроолорго жооп табуу аркылуу сабакта алган негизги теориялык билимдери менен практикалык машыгууларынын негизгилерин таап-тактап ойлонушат да, ээ болгон машыгууларын конкреттештирет.

Деңгээлдик билим шартында мугалим күндөлүк сабагынын планын кантип түзсө болот?

Методика илиминде: «Сабак эмнеден башталат?» деген суроо бар. Ал суроого илимпоздор «Сабак максатын аныктоодон башталат» деп жооп беришет. Албетте, сабак максатсыз болбойт, максат так коюлбаса, мугалимдин бардык аракети талаага кетет. Андыктан, мугалим сабагын баштоо алдында анын дидактикалык максатын так аныктоосу талап кылынат. Ал кандай максаттар? Алар дамаамат бизге маалым болгондой, дидактикалык үч багытты көздөгөн айкын максаттар: билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк жана тарбиялоочулук максаттар. Ошого жараша «ар бир предмет балага өз каражаттары аркылуу билим берет, өнүктүрөт жана тарбиялайт» (И.Бекбоев). Бул үч максатты бири-биринен бөлүп кароого болбойт. Кайсы гана окуу предмети болбосун, тигил же бул окуу материалы аркылуу балага билим берүү менен бирге өнүктүрөт, өнүктүрүү аркылуу тарбия берет. Демек, бала бир эле учурда сабакта алган маалыматтарды практикада колдонуу менен билимдүү болот, аны колдонуп жатып акыл –эс иш аракети өнүгөт, сезимине, психологиясына таасир этүү менен тарбия алат.

Бул дидактикалык максаттарды жаңы окуу материалдарын өздөштүрүүнүн негизинде ээ болуучу компетенттүүлүктөр менен алмаштырууга болбойт. Компетенциялар- окуу материалдарын өздөштүрүүдө талап кылынуучу билим, билгичтик жана машыгуулардын жыйындысы болсо, «компетенттүүлүк –ал билимге, билгичтикке жана жаттыгууларга ишмердиктин негизинде ээ болуу менен, аны практикада колдоно алуу» (А.В.Хуторский). Демек, сабактын алдына коюлуучу дидактиалык үч максат мына ушул компетенттүүлүктөргө окуучуну ээ кылуу менен жыйынтыкталат-деп түшүнсөк болот.

Предметтик стандарттарда белгиленип жаткан түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн да дидактикалык чоң кызматтары бар. Анткени аларда белгиленген компетенттүүлүктөр жана күтүлүүчү натыйжалар - баары биригип келип, сабактын максатын жүзөгө ашырууга алып барганда гана стандарттын талаптары ишке ашкан болот. Бул жерде бир нерсеге көңүл буруубуз керек: мектеп балага билим берүү менен, коомдун талабын канааттандырат жана баланы билимдүү, өнүккөн жана тарбиялуу инсан кылып тарбиялоо менен кайрадан коомго «өткөрүп берет», т.а. баланы турмушка даярдайт. Ошол сыяктуу стандартта белгиленген түйүндүү компетенциялар- бул, коомдун-социалдык талабын элестетет. Ал талаптар предметтик компетенттүүлүктөр аркылуу баланы керектүү теориялык билимге жана жана практикалык машыгууларга ээ кылуу менен, мектеп өз милдетин аткарат жана андан ары окуучу «компетенттүү бүтүрүүчү» болуу менен турмуш жолуна аттанат. Мына ушундан улам, мындай корутундуга келсек болот: түйүндүү компетенциялар-предметтик компетенттүүлүккө айланат, андан ары- предметтик компетенттүүлүк –түйүндүү компетенцияларга кайрадан өтүү менен, коомдук-социалдык талапты андан ары жаңылайт.

Мына ушул маанилүү коомдук-социалдык талаптар тигил же бул окуу предметтери аркылуу жөнөкөй эле мугалимдин сабагы аркылуу турмушка ашат. Андыктан, мына ошол жөнөкөй эле мугалимдин ар бир сабагы улуу идеяларды алдына максат кылып коёт, ал «улуу идеяларсыз- улуу иштерди жасоого болбойт» (Ч.Айтматов).

Албетте, практикада сабактын бир нече тиби колдонулат, алар: жаңы билим берүүчү сабак, алган билимди бышыктоочу сабак, алган билимдин үстүндөгү көнүгүү, машыгуу сабагы, главалар же чейректерге жараша кайталоо, же текшерүү сабактары, соңунда мына ушул иш- аракеттердин баарын синтездеп турган бириктирилген (же аралаш) сабактар болуп саналат. Булардын ар биринин өз алдына койгон милдеттери бар, ал милдеттер өзүнүн аталышы айтып тургандай, ар жактуу ишмердүүлүктү аткарууга багытталат. Андагы ишмердүүлүктөрдүн өзү- натыйжада стандарт талап кылган компетенцияларды жүзөгө ашырууга барып такалат.

Дагы бир көңүл буруучу нерсе-бул, сабактын ички логикалык этаптары же аткарылуучу иш-аракеттердин системасы. Алар бириктирилген же аралаш сабактын мисалында алсак, төмөндөгүдөй мүнөздөлөрү белгилүү. Мисалы: уюштуруу этабы, үй тапшырманы кайталоо жана жаңы сабакка багыттоо этабы, жаңы теманы түшүндүрүү этабы, андан соң жаңы сабакты бышыктоо этабы (Мамбетакунов Э.М, Чыманов Ж.А.) менен логикалык жыйынтыкка келүү жана окуучунун өз алдынчалуу ишин уюштурууга багыт берүүчү үйгө тапшырма берүү этабы.

Көпчүлүк мугалимдер окуучунун үйгө берилген тапшырманы туура аткарып келүүсүнө айрыкча көңүл бөлөт да, аны текшерүү менен баа коюуга жана жаңы сабакты «жакшылап» түшүндүрүүгө гана айрыкча маани берип келишет. Эгерде, мугалим сабагынын алдында: «Менин бүгүнкү сабагымдан окуучу эмне алат? Окуучу аны турмушунда кайсы кырдаалда колдонот? Мен ага окуучуну кантип машыктырам?» деп ойлонгон болсо, анда мугалим негизги көңүлүн жана бардык иш-аракетин сабакта алган билимди бышыктоого басым коюуга тийиш эле. Ишенип коёлу, эгер бышыктоо иши максаттуу түрдө ишке ашпаган болсо, сабактагы алган маалыматтар билимге айланбаган боюнча, маалыматтардын топтому бойдон кала бермекчи. Ушул негизде айткыбыз келер эле - мүмкүн болушунча, мугалим жаңы сабагынын мазмунун эң кыска убакта түшүндүрүп, ошонун эсебинен уткан убакытты жаңы сабакта алган билимди бышыктоого бөлүп, окуучунун практикалык машыгуусун жетишерлик жүргүзүүсү кажет.

Ошондуктан мугалим сабакты бышыктоо ишин төмөндөгүдөй багыттарда уюштурууга тийиш: маалыматка ээ болуусунун деңгээлин бышыктоо, (маалыматтык бышыктоо), аны практикада колдоно билүүсүн бышыктоо (колдонуп бышыктоо), алган билими аркылуу проблемалуу жагдайды чечип бышыктоо, (проблемалык бышыктоо) жана өз чыгармачылыгын көрсөтүп бышыктоо (чыгармачыл бышыктоо). Бышыктоонун бул ыкмалары окуучуларды жаңы алган билимдин бекем болушуна шарт түзөт, т.а. окуучу жаңы алган билимин практикада колдонот, колдонуу процессинде түзүлгөн проблемалуу жагдайды чечет, андан ары өз чыгармачылыгын көрсөтөт.

Бул төрт түрдүү ишмердик аракеттер- төрт баскычтан турган өз алдынча таксономияны элестетет же болбосо, төрт деңгээлди туюнтат да жана окуучунун алдына төрт түрдүү чоң талапты коюп отурат. Эми бул төрт баскычка, же төрт деңгээлге, же болбосо, аталган төрт талапка класста мугалимдин жетеги менен машыктырылат да, окуучунун өз алдынча ишмердиги кезинде (үйдө иштөөдө) андан ары улантылат жана кийинки сабакта үй тапшырмасын кайталоодо негизги таяныч да, негизги багыттар да, талаптар катары да болуп берет. Тактап айтканда, мугалим окуучуну эмнеге машыктырса, эми ошону окуучудан талап кылат. Окуучунун ошол багыттардагы жооптору- эми ага баа коюудагы –критерийлер катары көңүлгө алынат, т.а. баланын маалыматтуулугу, аны практикада колдоно алуусу, проблемалуу жагдайды чечүүсү жана чыгармачылыгын көрсөтө алуусу. Бул критерийлер окуучунун билимин суммативдүү баалоодогу эң негизги таянычтар болуп калат.

Окуучунун алган билимин мына ушундай багыттарда бышыктоо, ага жараша андан талап кылуу жана билимин баалоодо аны критерий катары колдонуу- окуучунун акыл эмгегин уюштуруунун да, баланын системалуу жеке практикасын бекемдөөнүн да, өздүк тажрыйбасын жаратуунун да илимий негизде болуусун пландуу түрдө аныктайт. Ошону менен бирге, сабактын уюштуруу формасы, сабакта колдонулуучу методдор, принциптер жана каражаттар, сабактын жабдылышы, максатка жетүүдөгү мугалим менен окуучунун көрсөткүчтөрү, баары сабактын планынын өзөгүн түзүүгө тийиш.

Баса, дагы бир орчундуу маселе: биз соңку кездерде көңүлгө алып келаткан нерсе- сабактын максатынын окуучу тарабынан коюлуусу туурасындагы ойлор. Албетте, максат мугалим тарабынан да, окуучу тарабынан да коюлуусу

тийиш. Анткени, мугалим дагы сабактын дидактикалык максатына жетүүсү үчүн өз алдына бир нече иш-аракеттердин системасын мерчемдеп алат жана ага жетүүнүн көрсөткүчтөрүн да алдын ала мерчемдейт. Ошол эле учурда, мугалим окуучусунун да жетише турган максаттарын да ачык –даана элестетип, ага жетүүдөгү көрсөткүчтөрү менен ээ болуучу компетенттүүлүктөрдү сөзсүз түрдө айкын баамдап-байкап көрө билүүсү тийиш. (Мына ушуну- максатты окуучу тарабынан коюлду деп эсептеп жүрөбүз.) Андай болсо, мугалим окуучусунун алдына мерчемделген иш-аракеттерге жетүүнүн бардык шарттарын түзүүсү керек. Ошондо гана мугалимдин сабагы- жогоруда айткандай, «Менин бүгүнкү сабагымдан окуучу эмне алат? Окуучу аны турмушунда кайсы кырдаалда колдонот? Мен ага окуучуну кантип машыктырам?» деген проблемалуу суроолорунун толук жоопторун тапмакчы.

Төмөндө мына ушундай идеяларды камтыган мугалимдин күндөлүк сабактарынын, сабактын типтерине ылайык, болгону ар биринин эки беттен турган кыскача планынын үлгүсүн сунуштоону ылайык көрдүк.

Биринчиден, планда көңүл бөлүүчү үч нерсе бар, алар: сабактын максаты жана анын көрсөткүчтөрү, андан улам жетишилген натыйжалар, натыйжалардан соң окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөрдүн логикалык удаалаштыгы;

Экинчиден, сабактагы жаңылык маселеси, окуучунун жаңылыкты ачуусу. Бул-эмне дегендик? Улам жаңы сабакта жаңы маалыматтар камтылат, албетте алар мугалимге жанылык эмес, окуучу үчүн жаңылык, аны окуучу сезүүсү керек. Сабакта аны окуучу сезүү менен, жанылыкты ачуусу керек, болгондо да, практикада колдонуу менен же, проблемалуу жагдайды чечүү менен же, чыгармачылыгын көргөзүү менен жаңылыкты ачуусу керек, албетте, өзү үчүн. Бул жаңылыктар окуучуну алга сүрөйт жана аны андан ары өнүктүрөт, өркүндөтөт. Албетте, ишмердүүлүк аркылуу өнүктүрөт жана өркүндөтөт. Мугалим муну сезип, жана аны дамаамат колдоп, алга сүрөп туруусу керек.

Үчүнчүдөн, ар бир сабактагы ушундай методикалык иш-аракеттердин системасы аркылуу «окуучунун өз тажрыйбасын түзүү жана ага ээ кылуу, окуучунун ошол тажрыйбасына таянып иштөө. Окуучунун мындай тажрыйбасы- системалуу узак ишмердик аркылуу гана түптөлүп, түзүлөт.

Урматтуу мугалимдер, сиздерге сунуштаып отурган пландын өзөк идеясы мына ушулар. Аны практикада сынап, өз пикириңиздерди билдирсеңиздер болот.

АРАЛАШ САБАКТЫН ПЛАНЫ

Сабактын аталышы:____________________________күнү_____айы_____жылы______

Өтүлгөн сабакты кайталоо (маалыматтык жана чыгармачыл кайталоо, жаңы сабакка окуучуларды багыттоо ______________________________

____

____

Жаңы сабактын темасы:____

____

Сабактын тиби:____

Сабактын формасы:____

Сабакты өтүү методу:______________ _______________________________

Жабдылышы, керектелүүчү каражаттар:___________________________

Сабактын дидактикалык максаттары жана ага жетүүдөгү көрсөткүчтөр:

Сабактын дидактикалык максаттары	Максатка жетүүдөгү мугалимдин көрсөткүчтөрү	Максатка жетүүдөгү окуучунун көрсөткүчтөрү
Билим берүүчүлүк		
Өнүктүрүүчүлүк		
Тарбиялоочулук		

Жаңы сабактын негизги идеясы, кыскача мазмуну (тезистик формада):

____

____

____

____

____

Бышыктоо

Маалыматтык бышыктоо үчүн суроолор:____________________________

____

Үйрөнгөнүн колдонуп бышыктоо үчүн тапшырмалар:__________________

____

____

Проблема чечүү багытындагы иштер:___________________________________

____

Чыгармачыл бышыктоо үчүн иштер:___________________________________

____

Күтүлүүчү натыйжалар, окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөр:

Тилдик	
Коммуникативдик	
Лингвоэтномаданий	

Окуучулардын билимин баалоо формасы:_____________________________

Үйгө тапшырмалар

Чечүүчү проблемалуу суроолор:_____________________________________

____

Чыгармачыл тапшырмалар:____

____

____

Мугалим:___________________________________

Колу:_______________________________________

БЫШЫКТОО САБАГЫНЫН ПЛАНЫ

Сабактын

аталышы:____________________________күнү_____айы_____жылы______

Жаңы сабактын темасы:____

____

Сабактын тиби:____

Сабактын формасы:____

Сабакты өтүү методу________________ _______________________________

Жабдылышы, керектелүүчү каражаттар______________________________

____

Бышыктоонун максаттары жана ага жетүүдөгү көрсөткүчтөр:

Бышыктоо сабагынын дидактикалык максаттары	**Бышыктоодогу мугалимдин көрсөткүчтөрү**	**Окуучунун көрсөткүчтөрү**
Билим берүүчүлүк		
Өнүктүрүүчүлүк		
Тарбиялоочулук		

Бышыктоонун багыттары

1.Теориялык билимин бышыктоо____

Маалыматтык бышыктоо үчүн суроолор:__________________________

____

____

__________**Үйрөнгөнүн системалап бышыктоо үчүн суроолор жана тапшырмалар:**

____

____

____

2.Практикалык машыгуусун бышыктоо

Үйрөнгөнүн практикада колдонуп бышыктоо үчүн суроолор жана

тапшырмалар:____

____

____

____

Проблема чечүү багытындагы суроолор жана тапшырмалар:___________________________

____

____

____

____**Чыгармачыл бышыктоо үчүн**

тапшырмалар:____

____

____

____

Окуучулардын билимин баалоо:_______________________________

Үйгө тапшырма

Чечүүчү проблемалуу суроолор жана

тапшырмалар:____

____

____**Чыгармачыл**

тапшырмалар:____________________________________

____

____

____

Мугалим:________________________________

Колу:___________________________________

ЖАҢЫ БИЛИМ БЕРҮҮ САБАГЫНЫН ПЛАНЫ

Сабактын

аталышы:__________________________**күнү**_____**айы**_____**жылы**______

Жаңы сабактын темасы:____

____

Сабактын тиби:____

Сабактын формасы:____

Сабакты өтүү методу______________ ____________________________

Жабдылышы, керектелүүчү каражаттар___________________________

____

Жаңы бере турган негизги түшүнүкөр

Эрежелер, грамматикалык формалар, мыйзамдар:

____

____

____

Негизги түшүнүктөр жана аларды

моделдөө:____

____

____

____

____**Сабактагы жаңылык:**

Жаңылыкты мугалимдин ачуусу	**Жаңылыкты окуучунун ачуусу**
1.	**1.**
2.	**2.**
3	**3.**
4.	**4.**

Ишмердиктер:_______________________________________**Мугалим менен бирге**

иштөөдөгү ишмердик____

____

_ Окуучунун өз алдынча ишмердиги:_

____

Күтүлүүчү натыйжалар, окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөр:

Тилдик	

Коммуникативдик	
Этномаданий	

Окуучунун ишмердигиин баалоо:____________________________________

Үйгө тапшырма

Маалыматтык тапшырмалар:______________________________________

____

_______________________________________Проблема чечүү багытындагы

тапшырмалар:________________________

____

____

____

Чыгармачыл бышыктоо үчүн тапшырмалар:____

Мугалим:____________________________

Колу:____

КАЙТАЛОО, ТЕКШЕРҮҮ САБАГЫНЫН ПЛАНЫ

Сабактын

аталышы:___________________________күнү_____айы_____жылы______

Жаңы сабактын темасы:____

____

Сабактын тиби:____

Сабактын формасы:____

Сабакты өтүү методу:_______________ _______________________________

Жабдылышы, керектелүүчү каражаттар:______________________________

____

Кайталоо, текшерүү сабагынын максаттары жана ага жетүүдөгү көрсөткүчтөр:

Сабактын дидактикалык максаттары	**Максатка жетүүдөгү мугалимдин көрсөткүчтөрү**	**Окуучунун көрсөткүчтөрү**
Билим берүүчүлүк		

Өнүктүрүүчүлүк		
Тарбиялоочулук		

Алган жаңы билимди кайталоонун жана текшерүүнүн багыттары:

1.____2.__________________________

____3.____

___________Кайталоо үчүн суроолор____

Маалыматтарды эске салып кайталоо үчүн

суроолор:____

____

____Эске салгандарды практикада колдонуп кайталоо жана

текшерүү үчүн суроолор жана тапшырмалар:_______________________________________

____

____

__________ Эске салып проблема чечүүсүн текшерүү багытындагы суроолор жана тапшырмалар:

____

____

____

Эске салып чыгармачыл кайталоо үчүн тапшырмалар:_______________

____

____

__________Тест менен

кайталоо____

____

Окуучулардын билимин баалоо:____________________________________

Үйгө тапшырма

Проблемалуу суроолор жана тапшырмалар:____

____

____

____ **Чыгармачыл тапшырмалар:**

____

____

____

Мугалим:____________________________________

Колу:_______________________________________

КӨНҮГҮҮ, МАШЫГУУ САБАГЫНЫН ПЛАНЫ

Сабактын

аталышы:____________________________**күнү**_____**айы**_____**жылы**______

Жаңы сабактын темасы:____

____

Сабактын тиби:____

Сабактын формасы:____

Сабакты өтүү методу:_______________ _______________________________

Жабдылышы, керектелүүчү каражаттар:______________________________

____

Көнүгү, машыгуу сабагынын максаттары жана ага жетүүдөгү көрсөткүчтөр:

Сабактын дидактикалык максаттары	**Максатка жетүүдөгү мугалимдин көрсөткүчтөрү**	**Окуучунун көрсөткүчтөрү**
Билим берүүчүлүк		
Өнүктүрүүчүлүк		
Тарбиялоочулук		

Алган жаңы билимди бекемдөө үчүн машыгуу, көнүгүүнүн багыттары:

1.____**2.**___________________________

_______________________________________3.____

___________ **Ишмердиктин багыттары**

1.Мугалим менен бирге иштөөдөгү ишмердик

Эске салгандарды практикада колдонуп машыгуу жана көнүгүү үчүн суроолор жана тапшырмалар:_______________________________________

____

____

__________ **2.Окуучунун өз алдынча иштөөсүндөгү ишмердик:**

Проблема чечип машыгуу үчүн суроолор жана тапшырмалар:

____

____

Чыгармачыл машыгуу жана көнүгүү үчүн тапшырмалар____

____

____

Күтүлүүчү натыйжалар, окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөр:

Тилдик	
Коммуникативдик	
Этномаданий	

Окуучулардын билимин баалоо:____________________________________

Үйгө тапшырма

Проблемалуу тапшырмалар:____

____

Чыгармачыл тапшырмалар:_______________________________________

____

____

Мугалим:__________________________________

Колу:______________________________________

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап билим берүүнүн теориялык жана практикалык негиздери», Б.,2017., 56-б**.**

2. Хуторской А.В., Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. — №2. – С.58-64.

3. Педагогика школы. – Москва: Просвещение, 1980. –78-б.

4. Мамбетакунов Э.М., Таалим-тарбия процесси: теория, технология, практика, Б., 2017, 40-б.

5. Чыманов Ж.А., Кыргыз тилин окутуунун методологиясы, Б**.,**

6. Акматов К, Бабаев Д., Кимсанов К., Педагогика, Б., 2019, 192-б.

7. Кыргыз тилинин окутуунун предметтик стандарты, КББАнын Окумуштуулар кеңеши бекиткен, Б., 2014

8. Үсөналиев С., Кыргыз тилинин морфологиясы окутуунун методикасы, Ф., 1982.

9. Өмүралиев Б., Кыргыз тилинин систаксисин окутуунун методикасы, 1999.

10. Рысбаев С.К., «Кыргыз тили, адабияты мугалимине жүз кеңеш», Б., 2016, 41-42-б.б.

11. Ч.Айтматовдун чыгармаларынын 8 томдугу, Б., 2018-ж

12. Т.Касыбеков, Чыгармаларынын 8 томдугу, Б., 2006-ж.

УДК.37.013

Сагынбаева Г. И., Дарманова З. А.
Бишкек мамлекеттик университети

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕСИНДЕГИ КЫЗМАТКЕРЛЕРДИН БИРИ-БИРИ МЕНЕН ӨЗ АРА ТЫГЫЗ БАЙЛАНЫШТА КЫЗМАТТАШУУСУ

Сагынбаева Г. И., Дарманова З. А.
Бишкекского государственного университета имени К.Карасаева

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПЕДАГОГОВ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

Sagynbayeva G. I., Darmanova Z. A.
Bishkek state University named after K. Karasayev

PEDAGOGICAL INTERACTION OF TEACHERS IN A PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITION

Аннотация: *Макалада мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги балдарга жеткиликтүү билим-тарбия берүүдө, аларды чыныгы инсан кылып тарбиялап өстүрүүдө, окуу-тарбия иштерин жакшыртууда, тарбиялануучулардын коопсуздугун сактоо, ден-соолугун коргоо максатында мекемеде иштеп жаткан баардык кызматкерлердин бири-бири менен тыгыз байланышып кызматташуусу, биргеликте иштеши тууралуу соз болот.*

Педагогдор менен медициналык кызматкерлердин окуу-тарбия процессиндеги иштерди чогуу, бирдиктүү ишке ашыруусу балдардын келечекте ден-соолугу чын, билимдүү, тарбиялуу инсан болушуна ролу зор экендиги макалада кенири берилди.

Түйүндүү сөздөр: *кызматташуу, ден-соолук, келечек, ишке ашыруу, коопсуздук*

Аннотация: *В статье речь идет о тесном сотрудничестве всех сотрудников учреждения, работающих в целях обеспечения безопасности, охраны здоровья воспитанников, в воспитании детей в дошкольных образовательных учреждениях, воспитании их как истинных личностей, улучшении учебно-воспитательной работы.*

В статье подробно изложена, что взаимодействие педагогов с медицинскими сотрудниками дошкольного образовательного учреждения в учебно-воспитательном процессе играет большую роль в укреплении здоровья и улучшении образования и воспитания детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: *сотрудничество, здоровье, будущее, осуществление, безопастность*

Annotation: *The article refers to the close cooperation of teachers of a preschool institution, to give children a decent education, to improve educational work, the safety and health of children.*

The article shows that the interaction of teachers with medical staff in the educational process plays big role in improving health and improving education and raising children.

Key words: *cooperation, health, future, implementation, security.*

Мектепке чейинки билим берүү мекемесинин (ДОУ) тарбиячысы мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде окуу-тарбия процессин концептуалдык уюштуруу негиздерин жана ошол мекеменин өсүп-өнүгүшүнүн негизги багыттарын даана, так билүүсү керек.

Тарбиячынын алдында окуу-тарбия процессиндеги иштерди алдыга жылдыруу, жакшы ийгиликтерге, чоң жетишкендиктерге жеткирүү жана аны андан ары дагы өнүктүрүүдө алгылыктуу иштерди алып баруу чоң милдети турат. Ошондой эле ал мекемеде болуп жаткан иштердин ийгиликтеринин, кемчиликтеринин, каталарынын, кыйынчылыктарынын себептеринин үстүндө терең ой жүгүртүүсү абзел.

Тарбиячынын мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин кызматкерлери менен биргеликте аракеттенүүсү, кызматташуусу - балдарды ийгиликтүү окутуу жана тарбиялоонун ажырагыс звеносу болуп саналат. (ДОУ)

Тарбиячынын мектепке чейинки билим берүү мекемесинин администрациясы (жетекчилиги) менен биргеликте кызматташуусу, иштеши

Тарбиячынын мекеменин жетекчилиги менен бирге аракеттенүүсү - тарбиялануучуларды ар тараптуу, толук кандуу окутуу, өстүрүү үчүн оптималдуу шарттарды түзүүгө мүмкүнчүлүктөрдү берет, ошондой эле мамлекеттик билим берүү стандартына жана мекеме ишке ашырган программаларына ылайык, балдардын ден- соолугун чыңдоодо, аларды ар тараптан коргоодо натыйжалуу ийгиликтерди алып келери шексиз. Ошону менен бирге үй-бүлөдө балдарды окутуп-тарбиялоо маселелери боюнча ата-энелер менен ар кандай иштерди жүргүзүүнү уюштуруу, аныкталган уставдын жана ата-энелердин келишиминин негизинде мекеменин иш-чараларына, ишмердүүлүктөрүнө ата-энелерди тартуу максатын көздөйт. Балдардын өрт жана башка коопсуздугун коргоо негизи максат болуп эсептелет.[1, 64б.]

Тарбиячынын ага тарбиячысы менен биргеликте иштеши, аракеттенүүсү

Ага тарбиячы мектепке чейинки билим берүү мекеменин педагогикалык жамаатынын ишмердүүлүгүнүн кезектеги жана перспективдүү пландарын уюштурат. Мектепке чейинки билим берүү мекемесинин окуу-методикалык жана окуу-тарбия процессиндеги иштерди анализдейт жана алардын натыйжалуулугун жогорулатуу максатында сунуштарды иштеп чыгат.

Тарбиячы менен ага тарбиячы окуу-тарбия процессинин баардык аралыгында ажырагыс биргеликте иштешет.

Ага тарбиячы педагогикалык кызматкерлерге инновациялык программаларды жана инновациялык технологияларды иштеп чыгууда, аттестацияга даярданууну ишке ашырууда жардам көрсөтөт.

Тайпаларды жаңы заманбап жабдуулар менен жана окутууну көрсөтмөлүүлүк, техникалык каражаттар менен жабдууда иш-чараларды биргеликте аткарышат, ошондой эле окуу-методикалык, көркөм жана периодикалык адабияттарды толуктоо иштерин аткарышат.

Окуу-тарбия процессинде өрт коопсуздугунун нормаларын жана эрежелерин, жол эрежелерин, көчөдөгү жүрүш-туруштарды көзөмөлдөө иштерин жүргүзөт.

Тарбиячынын музыка кызматкери менен биргеликте иштөөсү

Бала бакчада балдардын жалпы жана музыка-эстетикалык өсүп-өнүгүүсүн педагогикалык процесстин теориясын жана методикасын жакшы өздөштүргөн, музыкалык даярдыгы бар тарбиячы болгон музыкалык жетекчи ишке ашырат.

Педагогдун иштери татаал, ар тараптуу, ошондуктан астыга коюлган максат ошол мекемеде иштеп жаткан баардык кызматкерлердин бири-бири менен тыгыз байланышта иштеши аркылуу жана бири-бирин түшүнүү менен ишке ашат.

Бала бакчада музыка сабагы – балдардын музыкалык ишмердүүлүгүн уюштуруунун негизги формасы. Музыка сабагына даярдык - музыкалык жетекчи жана тарбиячынын катышуусу менен болот.

Музыка жетекчисинин жана тарбиячынын ишмердүүлүгүнө музыкалык-кептик (музыкально-речевых) сабакты өткөрүү да кирет.

Сабактын максаты балдар ырдаганда ар бир сөздү туура, так, ачык айтып ырдоо менен алардын кебин өстүрүү болуп саналат. Тарбиячы музыка жетекчисинин сабакты өткөрүүсүнө жардам берет. Сабактын мазмуну адабий жана музыкалык материалдарды камтыйт.

Музыка сабагында балдардын ырдоо, музыкалык билгичтиктери өсөт, өркүндөйт, бекемделет, сөздөрдү туура, так, ачык айтуу жөндөмдүүлүгү калыптанат.

Тарбиячы сабакка катышуу менен балдардын кебин өстүрүү боюнча методикалык иштерин байытат, кеңейтет.

Тарбиячы менен музыка жетекчисинин биргеликте иштөөсүнүн маани-маңызы- балдардын чыгармачылык активдүүлүгүн өстүрүү, ойготуу жана музыкалык кыялдануусун, ой жүгүртүүсүн, өз алдынча музыкалык-чыгармачылык ишмердүүлүгүнө киришүүсүн стимулдоо болуп эсептелинет.

Негизги максат - педагогдор биргелешип, балдардын музыкалык шыктарын өстүрүүнү, аларды адеп-ахлактык чөйрөгө тарбиялоону, чыгармачылыгын өркүндөтүүнү ишке ашыруу болуп саналат. [2, 35 б.]

Тарбиячынын дене тарбия кызматкери менен биргеликте иштөөсү

Балдардын ден-соолугунун чың болушу - улуттун байлыгы болуп саналат.

Балдардын ден-соолугун чыңдоодо дене тарбия сабагы, кыймылдын активдүүлүгү чоң роль ойнойт. Мектепке чейинки мекемелерде ден-соолукту чыңдоо, жакшыртуу иштерин дене тарбия кызматкери менен тарбиячы уюштурат. Ден-соолукту чыңдоо, жакшыртуу иштеринин натыйжалуулугу көпчүлүк учурда алардын бири-бири менен тыгыз биргеликте иштегендиги. Ар бир педагог өзүнө тийиштүү милдетти аткарышат.

Дене тарбия мугалими балдардын дене түзүлүшүнүн туура өсүп калыптануусун, физикалык жактан даярдыгын тарбиячы менен биргеликте камсыз кылат.

Биргеликте иштөөнүн натыйжалуулугу, жыйынтыгы жылдык пландын негизинде ишке ашат, алар: тарбиячыларга консультациялар, педагогикалык кеңештерде жана медициналык-педагогикалык кеңешмелерде окуу-тарбия иштери боюнча пикирлерин билдирүү, сунуштарын айтуу болуп саналат.

Астыга коюлган пландардын негизинде төмөндөгүдөй иш-чараларды ишке ашырышат:

-мектепке чейинки мекеменин ишке ашырган программасына ылайык балдардын ден-соолугу боюнча диагностика жүргүзүү;

-ар бир тарбияλануучунун ден-соолугунун өзгөчөлүгүн билүү жана ошого жараша физикалык көнүгүүлөрдү жасоо сабактарын уюштуруу;

-денени чыңдоого карата көнүгүүлөрдү жасоодо балдардын гигиена жана эстетика түшүнүктөрүн калыптандыруу (келбет, физикалык көнүгүүлөрдү жасоонун үлгүлөрү, сабакты спорттук кийимдери жана бут кийимдери менен өтүү);

балдардын адеп-ахлактык (моралдык-эрктүүлүк) сапаттарын тарбиялоо максатында дене тарбия каражаттарын пайдалануу;

-балдарды чарчатпоо үчүн физикалык жүктөмдү көзөмөлдөө, оордук келтирбөө;

- сабак учурунда физикалык көнүгүүлөрдү балдарга жасатууда коопсуздугун камсыз кылуу;

- кокустан болгон кырсык иштер болуп калган учурда балдарга биринчи медициналык жардам көрсөтүү;

- күн тартибиндеги ден-соолукту чыңдоодо, жакшыртууда иш-чараларды пландоо, жүргүзүү, анализдөө (эртең мененки гимнастика, физкультминутка, сабак ортосундагы жана эшиктеги кыймылдуу оюндар, сергитүүчү, көңүл ачуучу гимнастика ж.б.);

- балдардын физикалык абалынын деңгээли жөнүндө, алардын кыймылдуу ишмердүүлүгүнүн жетишкендиктери тууралуу ата-энелерге маалымдоо.

Дене тарбия сабагында аткарылган физикалык көнүгүүлөр, кыймылдуу ишмердүүлүктөрдүн түрлөрү, формалары ар бир баланын өмүрүнө, ден-соолугуна күчтүү таасир этерин жакшы билебиз. [3, 20 б.]

Тарбиячынын мектепке чейинки билим берүү мекемесинин медициналык кызматкерлери менен биргеликте иштөөсү

Тарбиячы менен медициналык кызматкердин биргелешип иштөөсү төмөнкүлөргө багытталат:

- бөлмөнүн ичин жана бала бакчанын айлана-чөйрөсүнүн санитардык абалын көзөмөлдөө;

- балдардын ден-соолугун чыңдоо боюнча иш-чараларды уюштуруу, дарыгердин көрсөтмөсү боюнча санитардык режимди сактоо;

- ден-соолукту чыңдоо, жакшыртуу боюнча иш-чараларды уюштурууну камсыз кылуу, күн тартибин сактоо, эртең мененки гимнастиканы, физкультура сабактарын, балдардын сейилдөөлөрүн туура өткөрүү;

- ооруп келбей калган балдарды каттоо, себептерин билүү;

- чогуу биргеликте күнүгө балдарды эртең менен кабыл алуу;

- балдардын физикалык өнүгүү, ден-соолугу тууралуу проблемаларына арналган педагогикалык кеңешмелерге катышуу;

- ата-энелердин санитардык-агартуу иштери;

- группалардын тамак алуу графигин сактоо.[4, 126 б.]

Тарбиячынын кенже тарбиячы кызматкерлери менен биргеликте иштөөсү

Бала бакчада тарбиячы менен кенже тарбиячынын биргелешип иштөөсү күнүгө, бир күн аралыгында, балдар бала бакчага келери менен эле башталат. Аларга төмөнкүлөр кирет:

Тарбиячылар тарабынан уюшулган сабактарды өткөрүүдө тарбиялануучулардын тиричилик аракетин уюштуруу, пландоо жана аларды эмоционалдык, психологиялык жактан сабакка даярдоо;

Тарбиялануучулардын социалдык жана эмгек адаптациясын социалдык-психологиялык жактан ребилитациялоо үчүн шарттарды түзүү;

Медициналык кызматкерлер менен жана тарбиячынын жетекчилиги астында тарбиялануучулардын ден-соолугунун сакталышын жана чыңдалышын камсыз кылуу, алардын психофизикалык жактан өнүгүүсүнө жардам берүү, күн тартибин сактоо;

Балдардын өмүрү жана ден-соолугунун коопсуздугу үчүн жоопкерчиликти алуу;

Балдарды чечинтүү жана кийинтүү, балдарды чыдамкайлыкка, туруктуулукка тарбиялоочу иш-чараларды өткөрүү;

Окуу-тарбия процессинде тарбиялануучулардын ден-соолугун, өмүрүн сактоону камсыз кылуу;

Эмгек эрежесин жана өрт коопсуздук эрежелерин аткаруу ж.б.

Баланы тарбиялоодо, ага жеткиликтүү билим берүүдө баардык адистер биргеликте, чогуу иш алып баруусу максатка ылайык. Анткени педагогдордун, медиктердин бирдиктүү иштери балдардын келечекте ден-соолугу чың, билимдүү, тарбиялуу инсан болушуна ролу чоң экендиги талашсыз.[5, 15 б.]

Колдонулган адабияттар:

1. Журнал «Дошкольное воспитание», № 9, 2000., 64 б.

2.Демин В.А. Профессиональная компетентность: понятие, виды // Мониторинг образовательного процесса. 2010. № 4. 35 б.

3.Троян А.Н. Управление дошкольными образовательными учреждениями. Магнитогорск, 2011., 20 б.

4. Азаров Ю.П. Мастерство воспитателя [Текст] / Ю.П. Азаров. – М.: Просвещение, 1971.,126 б.

5.Түзүүчү Исаева А.А., Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин тарбиячылары жана педагогдору үчүн усулдук колдонмо, Бишкек: Юнисеф – 2014., 15 б.

Буркитбаева Меруерт
Магистр-преподаватель Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмета Яссави

ФУНКЦИЯ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ИЗУЧАЮЩИХ ЯЗЫК

Бүркітбаева Меруерт
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистр-оқытушысы

ТІЛ ҮЙРЕНУШІЛЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Burkitbaeva Meruert
Master-teacher of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

FUNCTION OF GAME TECHNOLOGY IN FORMING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF LANGUAGE LEARNERS

Аннотация: *В статье рассматривается функция игровых технологий в формировании коммуникативной компетенции изучающих язык.*
Ключевые слова: *игровые технологии, коммуникативная компетенция, новые подходы, языковые занятия, типы игр.*
Аннотация: *Бұл мақалада тіл үйренушілердің коммуникативті құзыреттілігін қалыптастырудағы ойын технологиясының қызметі туралы айтылады*
Түйін сөздер: *ойын технологиясы, коммуникативті құзыреттілік, жаңа тәсілдер, тіл сабақтары, ойын түрлері*
Annotation: *This articles deals with the function of game technology in forming communicative competence of language learners*
Keywords: *game technology, communicative competence, new approaches, language classes6 game types*

Game is a cultural phenomenon. It teaches, educates, develops, entertains and rests. It is impossible to imagine a child's life without games. Therefore, the main goal of teachers and psychologists is the comprehensive development of the child in the process of play, increasing cognitive interest, language development, etc. The game is always chosen according to the content of teaching and education.

Game is an independent didactic category as both a form and a method of teaching in the educational process. In addition, the game can be used as an interconnected technology of joint learning activities of teachers and students, it is important to use an interactive whiteboard in the introduction of game forms in the Kazakh language lessons. If the main activity of primary school students before coming to school is play, in the educational process they should gradually adapt from play to learning. It is carried out through didactic games used during the lesson [1].

There are a lot of definitions what the game is. Everyone is able to imagine something when hearing the term “game”, but to give a precise definition is difficult. The definition “Games are fun” is simple and exact. Shelagh Rixon interprets the games like activities that involve play and enjoyment. We agree with the definition of Julia Khan who understands the games like “activities governed by rules, which set up clearly defined goals. The achievement of these goals signals the end of the game. Games involve a contest either between players or between the players and the goal, and games should lead to having fun” [2]. Simply but expressing the same is the definition of J.H. Hadfield who explains the game as “an activity with rules, a goal and an element of fun” [2] However the game in education must be more than just fun; learners have to learn through playing games, too. Wright, Betteridge and Buckby highlight that enjoyment of games is not restricted by age but it depends on the appropriateness of the games.

In the XVII-XX centuries, new approaches and interpretations were used to explain the game activity and the following scientists considered the philosophical foundations of the game as scientifically. Hegel, V. Wundt, F. Shiller, K. Bular, V. Frig, K.Grosse, G. Spencer, I. Hezing, I. Kant, GM Mayes, VM Demin, MA

Kagan, etc. scientists have discovered the formation and development of the game theory, the social aspects of the game activity, and has a positive effect on the child's imagination and thinking ability.

Scott Thornbury proclaims game as the way how to put language to work and supports this opinion with known long history of language play that is applicable so for the children as for adults and some of them can be transferred from first language to second and foreign language too [4].

Games are closely connected with motivation. For example Julia Khan emphasizes usefulness of the game because of its motivating importance: "It is clear then that games-since children naturally want to play them- can be motivating" [5]. Philips supports this opinion by her statement that enjoyable activity is memorable then and the possible success that the children could reach in language learning will develop motivation for their further learning.

Spousta reminds of the fact that game and love are the basic activities of our lives and the game is the goal for itself not only the instrument how to reach the goal. However he emphasizes that pedagogic value of the game is perceived according to its activating possibilities. His opinion is based on results of psychological and pedagogical researches [6].

Games are a tool to increase students' motivation to learn. Therefore, in primary and preparatory classes, students need a lot of games in the classroom. The games used for them become more complex depending on the age of the students. For example, if we play simple games in the preparatory class, it is better to make them more age-appropriate as the class gets older. So it is important to use the game. There are many types of such games. Therefore, the game should be chosen according to the age of the children and the content of the topics of the lesson [1].

Players, educators collect cultural traditions by introducing additional materials, textbooks, visual aids, computer technology.

The theory and practice of game theory are studied by domestic and foreign teachers, psychologists and sociologists.

According to outstanding scientists, such as R.M. Zhukovskaya, D.V .Menzheritskaya, TA Markova, N.J. Mikhailenkolar, who dealt with the game problem, pupils should be able to use their knowledge for the game. And the teacher's task is to ensure that the learners are involved in the game with their curiosity and enthusiasm.

Several types of games that are used in the lesson process can be highlighted. The primary area of elementary school teacher education is a lesson. At the end of the lesson the qualifications, the skills, the world outlook are formed. During the lesson, the main goal is to improve the quality of the learner, to see the ultimate outcome, that is, to see the feedback of the knowledge that has been given to the pupil. For this purpose it is necessary to involve all students in the classroom with interest. The five fingers are not the same, i.e. each student's interest in the classroom, outlook, and developmental features are different. Therefore, this group of learners will have to claim different levels. And elements of the game are of interest to any student. Even the poorly trained student himself performs the task with great interest and enthusiasm. One of the games that attracts students' attention is didactic games.

Didactic games are a multidisciplinary, complex pedagogical phenomenon. One can say that it is one of the ways to teach children, and it is one of the tools to bring them up.

Using the game elements, the teacher uses a variety of methods to increase students' interest in the classroom. In particular, the teacher creates the subject matter, explaining things by using different things, causing the situation.

Didactic games are used in the learning process for two purposes: firstly, for cognitive and the other for the purpose of gaming. The teacher himself participates in the game and teaches the child. The child learns to play the game.

Didactic games in elementary school language classes can also be used in the interpretation of a new topic, in repetition, consolidation exercises. Elementary school pupils are still a game child, so the teacher should strive to conduct the lesson with different types of game without disturbing them.

Didactic games have a great impact on the well-balanced learning of the lessons learned and the development of creative thinking of students. In addition to improving the creative thinking skills of the learners, games also help to increase word-stock and literate writing. Students learn not only what they say in the game but also in what sense they use it. The game gives a good result only when it is in close contact with the content of the study subjects.

Gaming activities plays an important role since the early days of childhood. The game should be the only assistant for elementary school teachers. According to Makarenko, a one-sided approach to the game leads to the misuse of the game in the pedagogical process, and most teachers forget that the main thing in the game is joy for children. The game will allow the child to adapt quickly to the new environment.

Improvement of the types and methods of the lesson using game types is an important link in the search. Game elements can be used for the consolidation of the new lesson and in revision sessions. If the materials of the game types are more relevant to the theme and content of the lesson, its cognitive significance increases. Effective use of it strengthens the effectiveness and efficiency of the lesson, increases student motivation and interest in the lessons. The game organized lesson is fun and easy for children. It is important to take into account the purpose, capabilities and circumstances of the particular lesson. The primary approach that a primary school teacher uses the child to engage in fun, interest and activity is the game.

N.K. Krupskaya pays great attention to the importance of the game in the child's life. Whatever the game teaches something, most importantly, the child learns to be more careful, to work and to stay in touch with his companions. Therefore, the elementary school students' desire to study, education and opportunities should be fully used. The role of developing the use of games in the process of their continuous learning process and their acquired knowledge in the process of learning is indispensable.

Efficiently used games can help the student to appreciate the teacher's attentive listening skills. After all, the pupils' desire in the lower class is playing and laughing. After a fun game, they are activated and quick to accomplish tasks in a relaxed way.

During the lesson it is important to use the game as a didactic material. Through the game, the child is motivated by his enthusiasm for knowledge and art, along with his humane character. Even students who are illiterate may be tempted to concentrate on the kind of games they are involved in. There is no competition in the game. Learners are active in the classroom so as not to miss their companions take part, think about and answer questions. The use of gaming in the classroom promotes the development of pupils' worldscope.

The game has a great impact on the development of language. The game also influences the development of the mind; the child learns the generalization of things and activities in the game, the use of the general sense of the word, and so on. Entering the game is a condition for the different features of the child's mental activities. The game creates qualitative changes in the child's psyche: the basis of the school's educational activities will be laid. Implementation of the lesson in the form of a game increases student's enthusiasm for learning. The ultimate goal of the training is its quality. That is to improve the types and methods of teaching, to improve it in a qualitatively new level in the methodological, cognitive, educational way. Strengthening of educational activities and practical orientation of education also results from these tasks. Use of classroom games is an important part of the way to improve teaching methods. Didactic games are used in all classes. Particular attention should be paid to teaching methods of teaching, especially since the age of six. That is, the name of the game, and at the top, it is a class, a set

of work. From the game types, we can see the purpose of the upbringing.

The pedagogical game is important. First of all, the game will help you to learn, and secondly, playing with a person will help gain experience. There are such types of entertainment as professional, hobbies, exercises, games. It refers to recreation, entertainment, reading, writing, treatment, modeling of the types of human relationships.

Games have been used by adults to transmit to young generation from the earliest times. The game is widely used in folk pedagogy in preschool and out-of-school institutions. In modern school, game activity is used as a technology to understand the subject matter and theme of the game, as part of a lesson or as part of the extracurricular work of technology.

The concept of "Game pedagogical technologies" includes the organization of methods of pedagogical process in the form of various pedagogical games. The peculiarity of the pedagogical game in the general game is that it is described in the educational and cognitive direction, with a clear learning objective, having the theoretical conclusion. In order to stimulate interest in learning activities, the lesson is organized in the form of games.

The following areas are defined for the passage of the game in the form of a game:

- Didactic goal is to put students in the game.
- Educational material is used as gaming technology.

In educational activities the elements of the competition are included, which will be the goal of the didactic game goal.

Successful performance of the didactic assignment is associated with the result of the game.

The game is a relationship between people, a school of professional and family life. A person does not know that by playing, he is learning something. At school, a teacher can teach children in the form of a monologue, dialogue. By connecting with each other, participants in the game teach each other and learn for themselves. Training in the form of gaming is not tedious, it is fun and voluntary.

The correct understanding of the function of pedagogical games determines the role and place of the game technology in the learning process. The combination of game elements and learning depends on the skill of the teacher. Any game has its own benefits. Here are some key functions of the game in Table 2:

Table 2. Key functions of gaming technology

№	Functions of gaming technology	
1	Socio-cultural function	Socio-cultural function of the game. The game is the only means of socialization of the child. It is aimed at the formation of personality, on the one hand, peer pressure, spiritual values and norms, and the acquisition of knowledge, and, on the other hand, is a process of social control which directly affects the formation of man. Socio-cultural feature of the game is the indicator of the formation of a child as a person who can become a full member of the team, who has mastered cultural value and educational skills.
2	Interethnic relations function	Interethnic relations function of the game. The purpose of this function is to teach the socio-cultural values inherent to all people regardless of race or ethnicity. Through games, any nation can teach its offspring to find ways to deal with different situations in life, to solve conflicts without mistrust, and to be able to perceive different

		emotions. There is no boundary in the game. National Games, International Games, Different Industry Games, and many other games those are common to all mankind.
3	Person's self-realization in the game.	Person's self- realization in the game. This is one of the functions of the game. It is important for a person to play the game in self-realization and to become a person. That is why the game process is important for a person. During the game, the child actually shows himself. In the life of a person, he always meets the gameplay. The solution of the problem is manifestation of a person's thinking.
4	Communicative function	Communicative function of the game. Certain rules, though, are a comic action game. The game takes students in a variety of human relationships. This pushes to find a way out of a variety of difficulties. Group game participants form a community of players. There are no games where members of this community can communicate with one another.
5	Diagnostic function	Diagnostic function of the game. Diagnostics is a tendency to make a diagnosis, ability to know. It is possible to predict the outcome of the game as compared to other actions of the person. The person manifests himself from his intelligent, creative sides.
6	Treatment function	Treatment functions of the game. It is also used to overcome the difficulties that arise in learning the relationships of others with other people around them. Evaluating the therapeutic meanings of EL Elkin's play, he said: "The effect of the game is determined by the experience of the new social relationships that a child plays in a role-playing game." Role-playing teaches children to communicate with adults and their peers. Different stage relationships have a beneficial effect on treatment.
7	Correction functions	Correction functions of the game. Every participant of the game is well aware of the role of others who do not play the role of the game, and psychological correction is in the natural state. Correctional games have a great deal of discipline, which helps poor students with psychological care. In addition, the child tracks, analyzes, and summarizes the results of his or her own game, and is able to use it effectively in their affairs.
8	Entertainment function	Entertainment functions of the game. Fun is the pursuit of something different. The fun of the game is closely related to the stabilization of the individual and the spiritual joy of the individual, as well as the creation of a pleasant atmosphere and a comfortable environment in certain situations. Entertainment on the hobby is constantly conducted in search. The game promotes imagination and promotes entertaining.

In the form of gaming, various motivation techniques are used:

1. Interaction motivation.
2. Moral motivation.
3. Cognitive motivation.

1. Interaction motivation. Learners learn to communicate by solving a problem, to be able to comprehend their peers' participation in the game. Different capabilities of students are used to solve collective tasks. A quick, carefree, quick-acting, and practical experience shows that it is best to stay in the same group with children who are critical of them. Unified emotional anxiety in the game promotes strengthening of mutual relations.

2. Moral motivation. During the game every student shows his knowledge, skills, behavior, will, attitude towards people and action.

3. Cognitive motivation. The end of each game encourages students to gain the knowledge, skills, and sporting abilities of others, with the goal of winning. In the group game each student is equal to the other. But the outcome of the game depends on the readiness, abilities, behavior, knowledge, and patience of each student. In some games, students wear social curtains and feel themselves a certain person in history. Success in the game creates positive emotions for the development of cognitive interest, and in the event of defeat causes cognitive activity. The game is attractive for children. The feeling of enjoyment from the game creates favorable conditions for the lessons and increases the interest in learning the subject. An unexpected answer in the game tries to activate the child's thinking and try to find the answer. In the course of the session, the thinking activity in the process of achieving a common goal is activated. Thinking is aimed at solving cognitive goals.

The activation of child’s self-education requires the management with a help of many games.

The choice of the game arises from the need to fulfill certain educational goals of the child. In the case of a collective game, it is necessary to know the composition of the players, their intellectual development, physical development, age, interest, relationships. The choice of the game depends on its transition period, natural climatic conditions, and duration of time, season, and availability of games. Gameplay changes during play. Children will try to enjoy the game. In some cases, a child is in a competitive situation, sometimes in a creative way to get something in the way. The child performs several levels of interaction in the course of the game.

The first objective is to enjoy the game process. If the game brings joy to the situation, the child will be ready for any activity.

The purpose of the second level is the functional. It depends on the rules of the game, views, role playing.

The third goal is to determine the creative objective of the game. It identifies actions to be solved, discovered, and reach out to the conclusion.

The desire of the child and the purpose of the upbringing are of interest to the harmonious game. Children can be attracted to the game orally or in a writing way. Gaming toys, game ads are of interest to play. An offer to play is explained by its rules and techniques. Explaining the game is a very important step. It is necessary to give a clear and concise interpretation of the game before the game starts. In this case, teachers need to tell the game, the difference in players, the main and auxiliary rules, the game content and the game name.

The playing area must match its content, content, story, number of players. It should also be safe, suitable for children and meet hygienic requirements, where it does not interfere other persons do not do the same. The playground should fit age-specific features. Games will be dual, individual, group and collective. It is necessary to take into account the attitude of the collective, the group, the attitudes, sympathies and disadvantages of children. There are democratic approaches to duplicating the division into child play practice.

One of the most important moments in the game is to divide the role. They can be active and passive, basic and additional. The role does not depend on the particularity, gender, age of the body. Many games are

built on the equal rights of roles. For some games, drivers, captains, managers are required. Leaders and educators play an important role in children's games. They are the organizer of the game and the counselor on the content of the game should be a fair judge who will solve the controversial issues of the children. Educator sometimes shares roles. In some cases, teachers should appoint captains and drivers. The wishes of the child are also taken into account. In the game, the roles play in turns.

Partitioning roles in group games helps to forget about conflicts, to think about common interests, to be active in passives, to enhance authority for the reputed, to be disciplined and to communicate with newcomers. Therefore, the relationship between children is strengthened when playing. At the same time, competition in the game can lead to negative relationships. Through unclean conduct, he tries to win his team by means of various schemes. In that case, the teacher or the supervisor should analyze the moral relations between children and make the right decisions and effectively manage them.

In the game, it is important to take into account the fact that the children in the auxiliary roles do not dominate the leadership, the role of each role, the absence of negative roles.

The game is constantly on the rise. Gaming rules are complicated, the emotionality of gaming changes and there are some changes among the gamers. Due to the lack of knowledge of the approach to achieving the goals of the game, the activity of the game participants increases.

Participation of teachers in intellectual games increases the educational, educational value of games.

The game in the form of a game is subject to certain rules.

1. Preliminary preparation. It is necessary to analyze the form and questions of the session. Pre-distribution of roles causes activity of cognitive activity.
2. Availability of gaming tools. The visual aids, furniture substitution, and technical training tools make the game really impressive.
3. The results of the game should be obligatorily published.
4. the presence of competention juries.
5. Putting such moments as singing and jumping for children into the game.
6. The game strengthens the relationship between teacher and student, and increases interest in the subject. It is possible to bring up the child through the game.

Games that are used in teaching can be divided into categories in many different ways. One way of dividing educational games is by categorizing them into groups depending on their model. Ingvar Sigurgeirsson has divided games into the following categories: games for dividing larger groups into smaller groups, introduction-games, group games, physical games, scavenger hunt games, educational games, theoretical expression games, drawing-and coloring games, educational card games, word games, story games and question games.

The explanation of a new word is accompanied by an illustration. Since several words are introduced at the lesson, we prepare pieces of paper with a graphic image of the word and the accompanying picture in advance for the children. The pupils glue this paper to the special dictionary. Thus, the lexicon is stored, with which pupils make statements already relying on schemes using those pictures [7].

Didactic games in English lessons can also be used to introduce a new topic, consolidate, and practice lessons. Lessons are very attractive with games, so the teacher should try to make the lesson interesting with different types of games. Games play a great role in developing students' thinking and thinking ability, as well as a balanced learning of the learned topics. The game will give just the right result when it is in close contact with the content of the study subjects.

So what learners can acquire with the help of games is shown in Figure 1.

Figure 1. Gaming technology advantages

The use of games in the classes is an important part of the way to learning. Game types can be used for the consolidation of learning process, the introduction of a new lesson, in summarizing, in revision classes. When the game types are taken appropriately to the lesson material and its cognitive significance increases. It's important to select games according to the purpose and the circumstances of the lesson. If the lesson starts with a game, the game is the main thing that a teacher of English can use to improve learners' interest in the lesson and engage in activities.

The pedagogical game is important. First and foremost, game helps to learn and acquire, and secondly, accumulate life experience. The game has a variety of types as professional, adventure and game exercise.

Work, game and knowledge are the three main pillars of human life from the early stages of the formation of students' interest in language by using game technology in the English language lesson. It is a life-cycle for children to reach adulthood. Game technology is a natural phenomenon that opens the way for the formation of creativity in children's activities around the world. Famous teachers V.A. Sukhomlinsky, N.K.Krupskaya, K.Sh. Ushinsky point out that the game is of practical importance for the development of children's thinking, the formation of worldly education.

The game technology is widely used in English lessons. In order to be consistent with the outcome of

each technology, each teacher should take into account the following situations:

– Understand each game's educational and developmental goals and determine its outcomes for learners.
– Possibility of playing field, compliance of game equipment with aesthetic requirements and their preliminary preparation.
– Compliance of games with the age, psychological features, levels of knowledge, vocabulary of learners.
– Provision of movement and technical safety while playing the game.
– Orientation of games elements to attracting students' interest in the subject.

During the game there will be a lot of opportunities to master grammatical definitions and language norms. At the lesson, the dictatorship role of the teacher loses, and students' interest in partnership, cooperation and co-operation will increase. Despite the age of a person, the need for the game, from the time of childhood to old age is significant. And a young learner’s thoughts develop through the game. During the game, the child's moral qualities, attitude towards life, interest are formed. In the game, poorly-educated students can also be involved effectively. These games also enhance the child's ingenuity, excitement, and awareness, and develop epic emotions. From psychological point of view, primary and secondary schoolchildren are active and very mobile. Children of this age hold themselves freely; take an interest in the classes, like to see their surroundings and to like it. Role games can be successful and intense. The driving force of speech is rhythm. Creating a rhythm of speech is the most difficult task of teachers in organizing role-playing games. In order to increase the interest of the pupils, the teacher should be able to formulate the task correctly, showing the game's rhythm. Thematic role-playing games develop students' speaking skills.

In conclusion, there are numerous functions, motivation and classification of games that are used in the language teaching process. The main thing that should be taken into account is that the games should be selected according to the purpose of the language theme to be taught. Active use of gaming technology in teaching English to children allows teachers to increase the motivation of pupils to learn a foreign language, their cognitive activity and, most importantly, the quality level of pupils’ knowledge. Thus, the game can be not only pleasant, but also the dominant technology of education.

REFERENCES

1. Antaeva T. R. Application of game technology in the Kazakh language lessons, Scientific Bulletin of Kostanay Socio-Technical University named after Academician Zulkarnay Aldamzhar, 2017
2. Rixon, Shelagh. “The role of fun and games activities in teaching young learners.” In Teaching English to Children. Harper Collins Publishers. London, 1991.
3. Hadfield, Jill. Elementary Vocabulary Games. Pearson Education Limited. Harlow, 1998.
4. Thornbury, Scott. How to Teach Vocabulary. Parson Education Limited. Harlow, 2006.
5. Khan, Julia. “Using games in teaching English to young learners”. In Teaching English to Children. Harper Collins Publishers. London, 1991.
6. Spousta, V. “Hra jako prostředek rozvoje tvořivosti dítěte.“ In Tvořivost v práci učitele a žáka. Paido. Brno, 1996.
7. David Singleton, McCallum, George P. 101 Word Games. For Pupils of English as a Second or Foreign Language. Oxford University Press. Oxford, 1980.

Арипжан Г.Ж., Дуйсебаева Г.А.
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Яссави

СУЩНОСТЬ РЕФЛЕКСИВНО-РАЗВИВАЮЩЕЙ КОМПЕТЕНЦИИ И СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Әріпжан Г.Ж., Дүйсебаева Г. Ә.
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

РЕФЛЕКСИВТІ ДАМЫТУ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ МӘНІ ЖӘНЕ БОЛАШАҚ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУ ПРОЦЕСІНДЕ ОНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Aripzhan G. Zh., Duisebaeva G.A.
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

THE ESSENCE OF REFLEXIVE-DEVELOPING COMPETENCE AND STRUCTURAL FEATURES OF ITS FORMATION IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Аннотация: *В статье раскрывается сущность рефлексивно-развивающей компетенции и структурные особенности ее формирования в процессе подготовки будущих учителей иностранного языка.*
Ключевые слова: *рефлексивно-развивающая компетенция, структурные особенности, образовательный процесс, результаты обучения, профессиональное развитие, обязательная профессиональная направленность.*
Аннотация: *Бұл мақалада болашақ шетел тілі мұғалімдерін даярлау процесінде рефлексивті дамыту құзыреттілігінің мәні және оның құрылымдық ерекшеліктері қарастырылған*
Түйінді сөздер: *рефлексивті дамыту құзыреттілігі құрылымдық ерекшеліктері, оқу үдерісі, оқыту нәтижелері, кәсіби даму, міндетті кәсіптік бағдар.*
Annotation: *This article deals with the essence of reflexive-developing competence and structural features of its formation in the process of training future foreign language teachers*
Keywords: *reflexive-developing competence,structural features,educational process,learning outcomes, professional development, a mandatory professional orientation.*

Current trends in the development of the educational process are determined by the tasks of highly qualified students. Highly developed professional and moral qualities that can not only reproduce the knowledge gained at the university, apply professional skills in familiar situations, but also creatively solve the tasks before them.

Successful implementation of the target aspects of teaching a foreign language in the modern sense fully depends on the level of professional training of a foreign language teacher, who must have professional competence, that is, the ability to effectively carry out teaching (teaching) activity. An indicator of the formation of this competence is the professional skill of the teacher, which consists of a set of professional knowledge and skills to put this knowledge into practice, transfer the acquired knowledge and skills to new learning conditions, as well as a positive attitude towards their professional activities.

Thus, professional mastery is a professional relationship, significant knowledge and experience of the teacher, his creative and personal qualities. In other words, a foreign language teacher should know his subject, which he teaches, and how he should build the pedagogical process in order to achieve positive results in achieving the goal of learning a foreign language - the development of a multicultural personality in students. A foreign language teacher should be creative in his profession, breaking his teaching experience in accordance with the individual characteristics of schoolchildren and the specific conditions for learning a foreign language (in a rural school, mega polis, distance learning, in the process of inclusive foreign language education, etc.).

The problem of improving education, improving its quality has existed for a long time. An important condition for its solution is the creation of a teacher's professiogram of a general education and vocational school, a document establishing the basic functions of its pedagogical activity, as well as the requirements for the teacher's knowledge, skills, and personal qualities necessary for the implementation of these functions, taking into account the specifics of the school subject, highlighting competences necessary for the teacher to control the quality of the evaluation of the learning outcomes of students.

We share the point of view of G.V. Forties, who believes that the professiogram of a foreign language teacher contains not only the general, which is typical of the teaching profession in general, but also something special that is characteristic only of the activity of a foreign language teacher: it contains a description of the main pedagogical functions of a foreign language teacher, his personal qualities, general pedagogical and professional-methodical skills that ensure the implementation of these functions [1].

Speaking about common professional competences, it should be noted that the Council of Europe has identified five key competences that all young professionals should have, including and a foreign language teacher (Table 1).

Table 1.Five key competences of young professionals

	Competences	Description
1	political and social competencies	the ability to take responsibility, to participate in group decision-making, to resolve conflicts non-violently, to participate in the maintenance and improvement of democratic institutions
	competences related to life in a multicultural society, intercultural competences	accepting differences, respect for others and the ability to live with people from other cultures, languages and religions
	competences related to the possession of oral and written communication	mastering more than one language
	competences related to the increase in the informatization of society	the possession of these technologies, an understanding of their application, weaknesses and strengths, and methods of critical judgment in relation to information disseminated by the media and advertising
	the ability to learn throughout life	as the basis for lifelong education in the context of both personal and professional and social life

In order to uncover the essence of the linguodidactic competence of a specialist in foreign language education, it is necessary to understand what is the specificity of such a science as methods of teaching foreign languages, what place does linguodidactics occupy in the professional activity of a modern specialist.

According to E.I. Passes, the modern method of teaching foreign languages has passed "into another dimension, which means not a terminological replacement, but a revolutionary shift" [2, p.16]. In addition, the paradigm has changed. A culture-like culture, which in its essence is a different educational philosophy and entails fundamental changes in the content, structure, organization, and technology, has replaced the knowledge of the centric paradigm.

Thus, the linguodidactic competence of a specialist of a foreign language education is an integrative characteristic of a personality, including subject and professional qualities, which are formed on the basis of the main and additional competencies of a specialist of a foreign language education. This means that the core, system-forming factor of professional training of a foreign language teacher is his methodological mastery, based on pedagogical and psychological knowledge and skills and supported by all other disciplines that have a mandatory professional orientation.

Linguodidactic competence is an integrative quality of a person and includes the following components.

1. Motivational competence. Currently, teaching foreign languages in general education institutions should be organized in such a way as not only to give students a certain amount of knowledge, but to develop their abilities by means of a foreign language, to prepare them for intercultural communication. A school becomes not so much an educational institution as a student's personality development school.

The motivational competence of a foreign language teacher is characterized by focus, stability and dynamism. Accordingly, when analyzing the motivation of educational activities, it is necessary not only to determine the dominant motivator (motive), but also to take into account the entire structure of the motivational sphere of a person. Considering this area in relation to the doctrine, AK Markova emphasizes the hierarchy of its structure. Thus, it includes: the need for learning, the meaning of the teachings, the motive of the teachings, the goal, emotions, attitude and interest [3].

2. Cognitive competence is based on a deep understanding of the ultimate goals of teaching a foreign language at school, on the knowledge of the characteristics of mastering various types of speech activity, as well as on the knowledge of the cognitive abilities of students and the sources of their difficulty in mastering educational material. It is the Gnostic skills that allow you to creatively perform all other structural and operational functions.

Scientific knowledge containing a system of regularities in the field of a special subject, a block of psychological, pedagogical and methodological knowledge, knowledge of related subjects, continue to influence motives throughout the entire period of study at the university, deepening them, or causing a reassessment of the correctness of their choice of profession.

3. Diagnostic competence is considered by K. Ingenkamp as a process of recognizing phenomena and determining their state at a certain moment based on the use of the parameters necessary for this. We believe that this interpretation allows us to identify the specifics of pedagogical diagnostics as an independent type of scientific and methodological activity, to reveal its essence and objectives [4]. Diagnostic competence is understood as the ability of subject interaction between a teacher and students, which allows them to systematically identify the qualitative and quantitative characteristics of the process of developing the reflexive-developing competence of students and the results of foreign language learning activities of students. Diagnostic competence performs information, evaluation, control and correction, prognostic and stimulating functions and is carried out in the process of sequential organization of the stages of goal setting, implementation, setting pedagogical diagnosis, adjustment, forecasting [5].

Diagnostic competence is considered as an integrative personal education, providing for the readiness and ability of a foreign language teacher to apply knowledge and skills to successfully perform diagnostic activities in the formation of reflexive-developing competence, and is expressed in the systemic sequence of independent actions of students, enriching their reflexive experience.

4. The design competence of a foreign language teacher is aimed at ensuring the effectiveness of the vocational training process and the formation of the professional competence of a foreign language specialist.

Any design is caused by the need to resolve an actual, professional problem, is creative in nature, based on motivation, value orientations, knowledge, skills, professional experience and personal and professional reflection, the design result is a model of a specific, professional object that has systemic properties and it is based on a new way to solve a professional problem and provides for various options for using this model.

5. Reflexive-developing competence of a foreign language teacher. Reflexive-developing skills are the didactic component of the linguistic and cultural expertise of a foreign language teacher and are meaningful guidelines for organizing the training of highly qualified teachers in the language departments of pedagogical universities. The motivational-stimulating component of reflexive-developing competence includes the ability to create an internal need for a student to use a foreign language as a means of communication in situations of direct intercultural communication [6].

6. Organizational competence is formed with the moral, ethical and patriotic education of students in the educational process and in extra-curricular work by means of a foreign language, taking into account extra-linguistic, regional geographic information.

7. Reflexive developing competence is the ability to analyze one's own activities at each stage of the educational process, find contradictions and shortcomings, see ways to overcome them; to teach students to analyze mistakes, to build their individual trajectory of self-correction.

8. Creative competence is a search for your own vision in the design of the project and its implementation, presentation, the desire to get away from the template, the creation of conditions for the creative development of students. Creative competence involves the creation and development of pre-test strategies, strategies during testing and strategies after testing. This competence is an important component of the pedagogical skills of a foreign language teacher and one of the conditions for effective control.

In the process of learning, a professional linguodidactic competence is formed in students of a language university, which is manifested in the competencies listed above, which are interrelated and interdependent.

In addition to the above-mentioned competences, a foreign language teacher should have certain professionally significant qualities (Table 2).

Table 2. Professionally significant qualities ofa foreign language teacher

	Professionally significant qualities of a foreign language teacher
1	confidence in yourself and your ability to organize work with the class in such a way that it will directly affect the reflexive-developing competence
	justifiable demands on the students, kind-hearted, polite and sympathetic attitude towards them
	emotional stress tolerance, intolerance
	the predominance of a democratic style of communication with both schoolchildren, colleagues, the school administration, and with parents
	availability of a broad outlook: knowledge of regional geographic material, knowledge of culture and history not only of the country of the language being studied, but also of its own regional culture, erudition
	the ability to instantly respond to the current situation: the ability to rebuild a lesson depending on the level of linguistic training of the class, optimally select ways of its effective resolution, be able to rebuild during the lesson depending on various pedagogical situations
	the presence of an elegant pedagogical image (which includes the speech culture of a foreign language teacher, appearance, hairstyle, makeup, facial expressions, gestures, and manner of behavior) [7]

A foreign language teacher is one of the professions where the basis for success is independent work in the learning process, an active personal spirit of self-improvement. When teaching students a basic foreign language, there should be an installation to increase the volume of the linguistic-cultural and axiological

thesaurus, constant activation of the vocabulary of a foreign language, access to foreign language communication, and intercultural communication. The competence model of a foreign language teacher involves the formation of such competences as: intercultural and reflexive-developing competence; professional content competence; professional and applied competence; professionally identifying competence.

Taking as a basis the methodological principles of the linguo-cultural platform, the methodical school of S.S. Kunanbayeva, the personality of the "subject of intercultural communication" means a person with a high level of cognitive knowledge and activity-reflexive-developing bases of intercultural communication, reflecting the presence of the subject's "secondary cognitive consciousness" and ensuring the personality's ability to adequately carry out intercultural communication, responding flexibly to the variability of communication situations while demonstrating the firmness of the socio-and-lingual-cultural components of intercultural competence communication, behavioral culture, corresponding to the norms of the linguosocium [8, p.67].

The structure of intercultural and reflexive-developing competence reflects the nature of educational competence and is a complex personal education, including knowledge of the native and other cultures, skills and practical application of their knowledge, as well as a set of personality traits that contribute to the realization of this knowledge and skills, and finally, practical experience of their use in the course of interaction with representatives of another culture. Intercultural and reflexive-developing competence is an educational competence in the study of a foreign language and foreign language culture, while the object of reality in the formation of intercultural and reflexive-developing competence is the process of communication between different cultures [8, p.67]. The methodical school of S.Kunanbayeva as part of intercultural and reflexive-developing competence includes: linguistic and cultural subcompetence, which forms the primary "conceptual picture of the world" on the basis of its culture as a linguo-cultural reflection of the national language consciousness and mentality; socio-culturologicalsubcompetence that forms the language personality of the "secondary cognitive consciousness" as a concept and image of the world of another linguistic society and the formation in its cognitive system of "secondary structures - knowledge" that correlate with knowledge of the world and the language of the "inofon".

These subcompetencies are formed under the leading cognitive principle. Considering intercultural and reflexive-developing competence through the prism of informatization, A.T. Chaklikova identifies in the structure of intercultural and reflexive-developing competence another series of subcompetencies, the leading and defining component of which is reflexive:

- reflexive-linguistic-culturologicalsubcompetence as the formation of new cognitive-lingual-cultural complexes based on the accumulation and synthesizing of cultural information as the foreign language and foreign culture is mastered in an information-educational environment, the content of which is determined by the characteristics of spheres and situations of intercultural communication;
- reflexive socio-culturologicalsubcompetence as the formation of new cognitive socio-cultural complexes on the basis of accumulating and synthesizing a socio-cultural context relevant to the generation and perception of speech from the point of view of native speakers, in the process of assimilating foreign language and foreign culture in an information-educational environment, the content of which is determined features of the areas and situations of intercultural communication;
- reflexive-metalinguistic subcompetence as the mastery of the metalanguage, taking into account the socio-and linguistic and cultural context, reflecting the social, situational and professional contextual state of the language as a means of professional and personal communication, which represents the representation of activity in the information-educational environment as an element;
- reflexive-developingsubcompetence as the creation of one's own polemic-argumentative discourses in professionally modeled situations of communication in

the conditions of the informational and educational environment as an authentic foreign language and professionally significant source of information[9].

We accept the component composition of intercultural and reflexive-developing competence proposed by S.S. Kunanbayeva and A.T.Chaklikova and set ourselves the task of clarifying the concepts and content of reflexive-developing competence in the composition of intercultural and reflexive-developing competence.

The need for the formation of reflection mechanisms in students is due to the fact thatreflexive-developing competence is one of the key professional competences and moreover, according to some researchers, it acts as a system-forming competence (O. Guleyeva, B. P. Yakovlev, Yu.O. Kravchenko) or metacompetence (V.A. Metaeva, S.V. Sidorov, A.G. Gavrilov). Successful professional development of a person depends on its ability to adequately assess himself and his professional activities, that is, to what degree a specialist is capable of reflecting on all significant aspects of his professionalization.

S.S. Kunanbayeva calls the formation of reflexive-developing competence (understanding the subject of the results and the progress of his training) as one of the most important tasks of interactive learning foreign language communication [10, p.215] and singles out the cognitive-developing-reflective principle as a methodological principle of foreign language education [8, p.138].

A.T. Chaklikovaemphasizes that “reflection, in fact, is the psychological mechanism that forms the goal-setting, self-governing, self-regulating, self-evaluating, cognitive-creative and reflexive-developing activities of the individual and ensures the achievement of the final goal - the formation of the“subject of intercultural communication”. According to A.T. Chaklikova, in the context of informatization of foreign language education, reflection manifests itself as:

- activation of students' productive thinking: purposeful development of its complexity, consistency, reasonableness, predictability and flexibility, leading to the ability to analyze and evaluate the situation of foreign language communication,
- encouraging the student to self-analyze, self-assessment, self-organization of their activities [11, p.80]. Having analyzed the works of the above-mentioned researchers, we define reflexive-developing competence as the ability to independently create foreign-language polemic-argumentative discourses, to reflect on the effectiveness of communication relative to a given communication situation, and to purposefully form, develop and self-actualize our own reflexive-developing skills [12].

The professional development of the teacher, his skill depends on the ability to evaluate himself and his own professional activity, i.e. from the ability to reflect all the components of their own professional activities. At this stage, reflection as a psychological and pedagogical phenomenon is an important element in the implementation of a successful professional activity in almost any field. Interest in reflexive processes at the present stage of development of psychological-pedagogical science is explained by a number of reasons: the increasing role of self-awareness of the individual and reflexive processes in psychological-pedagogical science and practice, the increasing complexity of cognitive processes, the awareness of the reflexive-developing nature of professional activity, the development of feedback in the social system, the complication mechanisms of social and cultural integration, modernization of pedagogical education, development of innovative processes in the field of education, etc. The Professional Standard of the Teacher (2013) reflects the requirements for the formation of professional competencies, which include: “a systematic analysis of the effectiveness of classes and approaches to learning”, “organizing, monitoring and evaluating learning achievements, current and final results of learning students of the main educational program ”,“ carry out monitoring and assessment activities in the educational process ”, etc. The basis of the above competencies is activity as reflective component, which

confirms the relevance of the study and the study of the formation and formation of future teachers' skills and ability to analyze and reflection.

Reflection is a mental mechanism that ensures the existence of human activity. It does not boil down to the thinking, consciousness, self-consciousness, will or personality that a person has, or to other mental mechanisms. Reflection integrates all mental functions for one goal: to ensure the existence of activity as a source of human existence. Reflection is the inner part of the activity, the psychological part of it (N.G. Alekseev, O.S. Anisimov, F.E. Vasilyuk, E.I. Isaev, V.E. Lepsky, V.A. Lefevre, A.K. Markova, V.I. Slobodchikov, E.E. Sapogova, E.V. Semenov, S.Yu. Stepanov, Ya.A. Ponomarev, Yu.N. Kulyutkin, G.S. Sukhobskaya, G.P. Shchedrovitsky).

In the approach of A.V. Karpov, reflexivity acts as a meta-ability that is included in the cognitive substructure of the psyche, performing a regulatory function for the entire system, and reflexive processes as “processes of the third order” (considering processes of the first order cognitive, emotional, volitional, motivational, and of the second order - synthetic and regulatory). In his concept, reflection is the highest degree of integration process; it is at the same time a way and a mechanism for the exit of the psyche system beyond its own limits, which determines the plasticity and adaptability of the personality.

Many authors write about communicative reflection (the difference between one's own position and the position of another person, the ability to look at oneself through the eyes of another, etc.). This type of reflection is of great importance in the formation of self-esteem of personality and self-consciousness. From our point of view, it cannot be unambiguously considered psychological. She is more of a type of scientific reflection (in its mechanism, the objectification of knowledge about herself through another person was originally incorporated), which is carried out in the positions of "common sense" (based on ordinary knowledge).

In relation to the temporal orientation of experience, situational (present), retrospective (past) and perspective (future) reflections are distinguished.Thus, the ability to reflect can be understood as the ability to reconstruct and analyze a plan understood in a broad sense to build your own or someone else's thoughts; as the ability to distinguish in this regard its composition and structure, and then to objectify them, to work out according to the goals set. ” In this approach, reflection is a synthetic psychic reality, which is both a process, a property, and a state.

Reflexive processes permeate the activity of a teacher, manifesting itself both in the situation of direct interaction, and in the process of designing and constructing educational activities, and at the stage of self-analysis and self-assessment of one’s own activities. Reflection acts as an integral part of the teacher’s practical thinking, which allows the student to control the cognitive activity; as a component of social perceptual abilities that ensure the process of interpersonal cognition and adequate perception by the teacher of the students and himself; as an important component of the communicative and managerial art of the teacher.

In order to ensure the reflexive orientation of the educational process in the block of psychological and pedagogical disciplines, it is necessary to have specially organized training, built on the basis of the psychological mechanisms of personal development and activity. Inclusion of educational disciplines (special course, electives) aimed at the formation of the reflective component of professional activity, for example, “Reflexive activity of a teacher” and “Reflexive activity as a condition for the future specialist’s self-development”, supplementing the curriculum “Psychology” and “Pedagogy”. Active use of forms of organization of reflexive search, reflexive research, reflexive game, reflexive discussion activity; reflective-creative, reflective-dialogue, dialogue-encouraging teaching methods.

The creation of a reflective environment in the classroom and in the course of pedagogical practice is carried out taking into account the following conditions:

the fulfillment of tasks that simulate professional pedagogical activity and the organization of group reflection of students' own pedagogical activity; the use of training sessions aimed at the development of social perception, interpersonal interaction skills and verbal communication; creating a situation of self-awareness and purposeful formation of professional identity of future teachers. Both traditional (lectures, seminars, practical exercises and consultations) and non-traditional (problem lectures and seminars, discussions, role-playing games, practical training in the form of training) became the forms of organization of the process of forming reflective skills.

The formation of reflexive-developing competence and contribute to the problematic methods of presentation of the material. So, for example, in the process of students' perception of lectures, we set the task for them to analyze the content of the material, mark the main points, compare them with each other, establish causal, functional and other relationships between them, follow the logic of the presented material and instructor argumentation system. As the study showed, not everyone possesses the above-mentioned skills; they also need to be taught this. This is facilitated by questions in the course of the lecture of the type: “What do you see the reason for?”, “How to explain it?”, “What is the sequence of presentation of the material?”. During the lecture, assignments can be offered: to identify and evaluate a sequence of facts and provisions; make a plan or a brief summary of the presentation of any issue, prepare for the story on this plan; identify the problem in the presented material, justify their point of view; draw conclusions from the proposed facts; to prove or disprove any position, to evaluate each action, etc. In order to master the material, students were asked to start a dictionary of basic concepts and terms, and in the course of studying the material fill it in, fill out a workbook in preparation for the seminars. In addition, considering the facts and phenomena, classifying and evaluating them, putting forward hypotheses, testing them and making generalizations, the teacher thus demonstrated samples of logical analysis, an objective approach to the phenomena, without which the formation of reflexive-developing competence is impossible. When taking a test or an exam, the students necessarily carried out a reflective report on the module or the course as a whole.

The use of educational technologies that actualize and shape reflection of future teachers: technologies of the system-activity approach, technology of problem-dialogue training and developmental education (goal setting, creating problem situations, personal situations, creative tasks, presentation of samples of reflective activity), technologies of active teaching methods (business games, discussions, trainings, solving case studies and professional tasks, brainstorming, etc.), media technologies and the use of screen-sound with equipment and audio-video materials (including in the content of the training video and methodological support of the processes of its viewing and analysis, self-analysis, joint reflexive activity of the teacher and students based on their “dialogue of reflections”), self-assessment technology and mutual evaluations, etc. self-esteem, encouraging participants to implement reflexive actions and ensure the launch of reflection mechanisms. When conducting training in the form of training, such situations were planned in advance in the form of various exercises and games. In the classroom, students got acquainted with test methods of self-assessment, the results of which were actively discussed in the group. However, such situations often arose spontaneously during practical and laboratory classes. The task of the teacher was to effectively use them for the realization of the conditions for the formation of reflexive-developing competence.

Future teachers are actively involved in the extracurricular activities of the teacher training university in various areas: club forms of work (sports clubs, theater and vocal circles, arts and crafts or technical circles, television studio, video club, volunteering, etc.). When organizing activities of club forms of work and purposeful creation of a reflective environment, you can get good results in the formation of reflective skills. Analysis of the result or product (performance, performance at a competition or a concert, video, etc.)

also involves an analysis from the head of the student's activity, which starts the processes of mutual evaluation and reflection. When organizing such forms of extracurricular activities that are a continuation of the educational process and develop into a quasi-professional activity, the presence of a reflective component is extremely important ("Pedagogical animation" - preparing and conducting a competition or quest, "History of pedagogy and education" - preparing and conducting a museum exhibition, " Polycultural Education "- Festival of the Peoples of Siberia, etc.). For example, when studying the course "History of Pedagogy and Education", students are included in the process of preparing a museum exposition for schoolchildren, the topics of which can be varied (History of children's New Year holidays, School during WWI, Children's toys and holidays in Russia at the beginning of the twentieth century, History of technical means training and others). They prepare research projects, select or create videos, select museum exhibits or independently prepare their layouts, arrange the exposition, use theatrical elements, etc. With a prepared excursion, students perform in front of schoolchildren, sometimes students spend up to 5 excursions. It is important, after such work, to conduct a reflection, to create a situation in which students, shared not only impressions and emotions, took part in mutual evaluations, heard the expert opinion of teachers, but also independently reflected their own activities.

Such a system of workallows teachers to activate the processes of self-knowledge and self-development in students, to develop a value attitude to reflective knowledge, the experience of reflective analysis, awareness of the importance of reflective competence in the structure of pedagogical activity.

To sum up, one of the priority tasks of professional training of future physical culture teachers is the task of developing their ability to reflect and on this basis the formation of reflexive competence as a component of professional competence in general for the successful mastering of the teaching profession.

REFERENCES

1. Forties GV. Professional training of a specialist in foreign language education: theory and practice. M., 2011.

2. Passov E.I. Forty years later, or a hundred and one methodical idea. M., 2006

3. Markova, A.K., Mathis, T.A., Orlov, A.B. Formation of learning motivation. M., 1990.

4. Ingenkamp K. Pedagogical diagnosis: Per. with him. M., 1991.

5. Marina A.N. Pedagogical diagnosis of the quality of foreign language training of students of a technical college: author. dis. ... Cand. ped. sciences. Tula, 2008.

6. Sysoyev P.V., Evstigneev M.N. Methods of teaching a foreign language using new information and communication Internet technologies. Moscow; Rostov-on-Don, 2010.

7. Elena IvanovnaNikonova. Formation of competencies of a foreign language teacher in the light of innovations in modern foreign language education https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-kompetentsiy-uchitelya-inostrannogo-yazyka-v-svete-innovatsiy-v-sovremennom-inoyazychnom-obrazovanii

8. Danilov MA. / / The main problems of the methodology and methodology of pedagogical research // Soviet pedagogy. -1977 .- № 5.- P.84-90.

9. Chaklikova A.T. Scientific and theoretical foundations of the formation of intercultural and reflexive-developing competence in the conditions of informatization of foreign language education: dis. ... Dr. ped. PhD .: 13.00.02. - Almaty, 2009 - 340 seconds

10. Kunanbayeva S.S. Modern foreign language education: methodology and theories. - Almaty, 2005. - 264 p.

11. Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" dated July 27, 2007 No. 319-III ЗРК.

12. KhodanovaNazerkeТаңатарқyzy, The concept of "reflexive-developing" competence, 2012.

АДАБИЯТ ТААНУУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERARY STUDY

УДК 8-1/-14

Токушева Төлөбүбү Сагынбековна,
ф.и.к., Жусуп Баласагын атындагы
Кыргыз улуттук университетинин доценти

А. СТАМОВДУН ПОВЕСТТЕРИНДЕГИ ЛИРИЗМДИН ОРДУ

Токушева Төлөбүбү Сагынбековна,
кандидат филологических наук, доцент Кыргызского национального университета имени Дж.Баласагына.

МЕСТО ЛИРИЗМА В ПОВЕСТЯХ А. СТАМОВА

Tokusheva Tolobubu Saginbekovna,
candidate of philological Sciences, associate Professor of the Kyrgyz national University named after J. .Balasagyn.

THE PLACE LYRICISM IN A. STAMOVS NOVELS

Аннотация: *"А.Стамовдун повесттериндеги лиризмдин орду" деген макалада көркөм чыгармага карата эстетикалык критерийлердин жаңылануусу, лиризмдин ролу белгиленди. Мындай фактордун өзү лиризмдин чыгармадагы сюжеттик-композициялык түзүлүшкө өтмө катар аралашуусу чыгарманын лирикалык табиятын түзүүгө, көркөм тексттин бөтөнчөлүгүн көрсөтүүгө шарт түзөрү белгиленди.*
Негизги сөздөр: *лиризм, лирикалык повесть, лирикалык каарман, лирикалык чегинүү, көркөм деталь, экспрессивдүүлүк, композиция*

Аннотация: *В статье "Место лиризма в повестях А.Стамова" отмечена роль лиризма и обновления эстетических критерий к художественному произведению. Отмечено, что фактор влияния лиризма в сюжетно-композиционный строй произведения создает благоприятную лирическую содержательность, подчеркивает особенность художественного текста.*
Ключевые слова: *лиризм, лирическая повесть, лирический герой, лирическое отступление, художественная деталь, экспрессивность, композиция.*

Annotation: *In the article «The place lyricism in A.Stamov's novels» is written the role of lyricism and upgrades the aesthetic criterion of a work of art . Noted, that the impact factor of lyricism in the plot-composite structure of the work provides a fertile lyrical richness, emphasizes the singularity of a literary text.*

Key words: *lyricism, lyric novel, lyric hero, lyric digression, artistic detail, expressiveness, composition.*

Адабиятчылар тарабынан повесть жанры XX кылымдын 60-жылдарынан бери карай кыргыз адабиятынын аренасын «артка калтырып», өзүнүн көркөм-эстетикалык табылгалары боюнча дүйнөлүк адабияттын алдыңкы сабында көркөм бийиктиктер менен ат салышып, айрым учурда алар менен «үзөңгүлөш» жүрүп өз доорунун көркөм чыгармачылыкка койгон талаптарын аткарып келгендиги айтылат [1]. Повесть жанры дал ушул жылдары болуп көрбөгөндөй сандык да, сапаттык да өсүшкө ээ болуп, улуттук сөз өнөрүнүн ошол заманга мүнөздүү социалдык-турмуштун татаал көрүнүштөрүн көркөм иликтеп, андагы философиялык, адеп-ахлактык проблемаларды элдин тагдырына байланыштуу карап, маанилүү деп саналган үмүт-тилектерин алдыңкы планга алып чыгып, алардан сызылып чыккан идеалдарды пропагандалап, келечекке карай ой жүгүртүүлөрүн, акыйкат үчүн айтылуучу турмуш кырдаалдардын асылдык сапаттарын жарыя кылууга, ал аркылуу көркөм табылга жаратууга аракеттеништи жана жетишишти. Элдин коомдук жана социалдык турмушун сүрөттөп берүү канчалык татаалданган сайын повесть жанрынын жаңы тарыхый сапаттык жаңылануга ээ болушу ар бир автордун чыгармачыл жеке аракети менен коштолуп, ал мазмундук жагынан адабий-көркөм өсүштү шарттап, ал өз кезегинде

көркөм-эстетикалык табылгаларды жаратып, бул болсо жанрдын адабий-теориялык жана адабий-эстетикалык жактан жаңычыл сапатын көрсөтүү менен адамды ар тараптан ачып туюндурууга, айрыкча анын жан дүйнөсүндөгү татаал кубулуштарды кыйчалыш мезгилде, окурман ынангыдай так-таасын сүрөттөөгө ээ болушту [2].

Жанрдын табиятын аныктоодо, же жазуучунун чеберчилигин көрсөтүүдө сюжеттик-композициялык элементтерди колдонуу, алардын ар биринин аткарган кызматын туура таап берүү, көркөм сөз каражаттарынын мүмкүнчүлүктөрүн так жана таасын пайдалануу маанилүү орунду ээлей тургандыгы такталды да, ар бир автор өз чыгармасында акылы менен баалап, жүрөгү менен аңдаштыра алган ык-формалардын негизинде өз чыгармасын окурмандарга сунуштады.

Мында сюжеттик-композициялык компоненттердей эле лиризм да маанилүү кызмат аткарганын танууга болбойт. Анткени бул мезгилде адамдын өзү башкы планга чыкты да, башка прозалык жанрлардай эле повесть адамдын татаал дүйнөсүн, өзгөчө эч кимге окшошпогон ички сезимдерин, өз ара мамилелерин, андан келип чыккан оң жана терс маанайын, психологиялык кубулуштарын окурманга баяндап жеткирүүдө лиризм болуп көрбөгөндөй кызмат аткарды. Ошол учурда жарык көргөн повесттер аныктагандай адамдын ички дүйнөсү башкы орунга чыкканы менен ал автоналдуу сүрөттөлбөстөн, анын коомдогу орду, саясий-социалдык кырдаалда айкындалуучу жарандык касиеттери, табият менен болгон байланыштары, акыры келип өзүн-өзү аңдаштыруусу, адеп-ахлактык, атуулдук-нравалык сапаттарынын ачылышы аркылуу көркөм туундулардын «көрөңгөсү» канчалык экенин баалоого мүмкүнчүлүк түздү. Маселен, А.Стамов лиризмди «Кеч күздө» повестинде журналист Акылбек Бектемировдун сүйүүдөн да, кызматтан да жолу болбогон татаал тагдырын көрсөтүүдө кеңири пайдаланса, «Чүй баяны», «Нөшөрдөн кийин» повесттеринде сүрөтчү Дыйканбектин адам катары калыптануусунда маанилүү роль ойногон жагдайларды, үй-бүлөлүк мамилелерди, жеке турмушундагы аруу сезимдерин, махабат түйшүктөрүн так-таасын көрсөтүүгө колдонот. Биринчи повестте лиризм каармандын турмушта ордун таппай жатышынын себептерин деталдаштырууда көркөм каражат катары гана милдет аткарса, кийинки эки повестте каармандын жан дүйнөсү анын жаран катары өсүп жетилүүсүнө зор таасирин тийгизе тургандыгын, ички лирикалык сезим чыгармачылык өнөрдүн калыптануусуна, же түп орду менен жоголуп кетүүсүнө негизги фактор катары кызмат кылуусу мүмкүн экендигин айкындап берет. Ошондой эле лиризм каармандын ички дүйнөсүнүн эволюциясын да негизги планга алып чыгат, бул боюнча адабиятчы К.Артыкбаев төмөнкүдөй жазат: «Дыйканбек сүрөтчү «Чүй баянында» эле адам катары калыптануу түйшүгүн биротоло өз башынан өткөрүп, жеке үй-бүлөлүк турмушунда көп өйдө-ылдыйлыктарга дуушар болот. Чыгармачылык эргүүсүн дүүлүктүрүп, фантазиясына дем берген татынакай сулуу Аруукеден ажыраганда Дыйканбектин сүрөтчүлүк шыгы аз убакытка жалп деп өчүп, аз-аз жерден турмуштун сыноосуна жендирип жибере жаздады. Бирок ошондой сыноолордон өтүп жатканда да Дыйканбек адамкерчилик асыл сапаттарынан кыйшайган жок, тескерисинче, акыйкатчыл, ак ниет, боорукер, ак көңүл бойдон кала берди… «Нөшөрдөн кийинде» Дыйканбектин бул сапаттары андан ары турмуштук жаңы кырдаалдарга байланыштуу ар тараптан тереңдетилет. Зилинде ак көңүл, боорукер, кең пейил Дыйканбек дүйнөкордун сазына белчесинен батып калган художник Аргынды андан сууруп чыгып, чыныгы искусствону жаратуунун даңгыр жолуна салып көрдү. Сүрөтчүлөр союзунун башкармасынын президиумунун мүчөлүгүнө өткөрүп, аны чоң ишенимдин ээси болуу деңгээлине чейин жеткирди. Бирок кыйышпас жолдошторчо казан-аяктары аралашып, жакшы тамактардан бөлүп жешип, канчалык камыр-жумур болуп биригишсе да, Дыйканбек Аргындын тарткан сүрөттөрүнүн кемчиликтерин көрмөксөн болуп, аны жымсалдап, чыныгы искусствонун алдында эки жүздүүлөргө мөлтүлдөтүп кармай албады, обьективдүү, принципиалдуу сын пикирлерин жашырбай ачык айтып жүрдү. Муну жардам берүү эмес – кастык кылуу деп түшүнгөн Аргын Дыйканбекке каршы колунан келген жаманчылыгын иштеп көрдү. Чыгармачылык иш боюнча бой тиреше албагандан кийин Дыйканбектин Нина жөнүндө ак пейилден айткан ымандай сырын өзүнүн ыплас кастыгына пайдаланып, Аргын эми Дыйканбектин үй-бүлөсүн бузуп, ыдыратып, ошол аркылуу өч алмак болду. Бирок, тилекке каршы,

Дыйканбектин жары Калемкан жана анын махабаты Нина Аргын ойлогондон алда канча бийик, жогору туруп коюшту. Аргын өзүнөн-өзү мыш болуп, же сүрөтчүлөр чөйрөсүнө жакпай, шүмшүк болгон бойдон кала берди» [3].

Адабиятчы К.Артыкбаев бул жерде сюжеттик окуяларга түшүндүрмө берип жатканда лиризм тууралуу ооз ачпаганы менен Дыйканбек, Аргын, Калемкан, Нина, ж. б. образдардын ички дүйнөсүндө болуп жаткан өзгөрүүлөр толугу менен көркөм деталь – лиризм аркылуу ишке ашканын тануга болбойт. Реалдуу турмуштагы адам мүнөзүнүн, кыял-жоругунун, ой-санаасынын татаалдыгын көркөм чыгармадан таап берүү аракети ошол мезгилдеги жазуучуларды изденүү түйшүгүнө салгандыктан, повесть жанрында жазылган улам кийинки көркөм туундуда адамдын жан дүйнөсүнүн улам бир кырын ачып берүүгө умтулуусун шарттоо менен башка көркөм каражаттарды ыктуу пайдалануусуна ээ болуу менен бирге лиризмди колдонуу чеберчилигин арттырганын да терендеткенин баамдоого болот. Мындай изденүү далалаттары бардык учурда эле оң натыйжа бере берген эмес, кээ бир повесттерде классикалык чыгармаларды механикалык түрдө тууроо, сюжет куруунун китептик ыкмаларына таасирленүү, каармандарды ашыкча романтикалык маанайга батырып сүрөттөө, же болбосо каарманды зарылдыгы болбосо деле ашыкча азап-тозокко сала берүү, персонаждардын ыгы жок «асанкайгычылдыгы» сыяктуу көрүнүштөр да байкалган. Бирок, мындай мүчүлүштүктөргө карбастан, жазуучулардын изденүүсү айрым бир ийгиликтерди жарата алган. Тактап айтканда, каармандын ички дүйнөсүн «аңтара» сүрөттөөдө лиризмге модеристтик мамиле кылган сүрөткерлер пайда болгондугун ошол мезгилде жарыкка чыккан кээ бир повесттер ырастоодо.

Бул повестте каармандын ички дүйнөсүн «аңтарып» көрсөткөн автордук баяндоолор деле көрүнбөйт, тескерисинче бирин-бири улай кеткен «жыш» окуяларга кеңири орун берилет. Бирок ошол окуялар тымызын каармандын жан дүйнөсүн сыртка алып чыгат да, анан сюжеттик өнүгүү менен бирге лиризм аракетке келет да, персонаждын психологиясында болуп жаткан ички-тышкы өзгөрүүлөрдү көркөм-эстетикалык табылга катары окурманга тартуулайт. Мындай кырдаалдарда лиризм повесттин поэтикасы үчүн таасирдүү күчкө айланат да, ал каармандын жан дүйнөсү татаал экендигин гана туюндурбастан, ал коомдук-социалдык, саясий-экономикалык, адеп-ахлактык, руханий-эстетикалык нормаларды «аныктоочу» жана реалдуу турмушта аракетке келип жаткан тиричиликке «баа берүүчү» критерий экендигин баамга салып берүүдө.

Кыргыз адабиятында повесть жанры дагы эле өнүгүү багытында экендигин эсепке алсак, лиризм мезгил өткөн сайын каармандын татаал жан дүйнөсүн көркөм иликтөөгө алууда негизги компонент катары кызмат кылып, жазуучулардын терең билимине, чыгармачылык эрудициясына, көркөм-адабий өнөрдү өздөштүрүү чеберчилигине, сезимтал дүйнөнү кабылдоо маданиятына, улуттук чыгармачыл традицияны аңдаштыруу кудуретине, сүрөткердин активдүү изденүүсүнө жараша улам жаңы бийиктиктерди багындырып тураары талашсыз.

Адабияттар:

1. Кыргыз совет адабият тарыхы. – Ф.: Илим, 1987, 1-том, 597-б.
2. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы.– Б.: «ТАС» ЖЧК, 2004, 282-б.
3. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы.– Б.: «ТАС» ЖЧК, 2004, 304-б.

Акылбекова А.А.,
И.Арабаев атындагы КМУнун аспиранты

АДАБИЙ ПОРТРЕТТИН ЖАНР КАТАРЫ КАЛЫПТАНЫШЫ

Акылбекова А.А.,
аспирант КГУ имени И.Арабаева

ФОРМИРОВАНИЕ ПОРТРЕТА КАК ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖАНР

Akylbekova A.A.,
postgraduate student of
I. Arabaev Kyrgyz State University.

FORMATION OF A PORTRAIT AS A LITERARY GENRE

Аннотация: *Адамдар алгач таанышканда анын сырткы көрүнүшүнө, жүзүнө карашат, кээ бирлери бир көргөндө эле адамдын мүнөзүн, жашоо-турмушун, сезимин, ой-жүгүртүүсүн байкай алышат. ошол себептен портрет – бул уникалдуу көрүнүш десек да болот. Заманбап маалымат технологиялар заманында дагы портреттин, портрет түзүүнүн орду зор. Ал жарнамалык багытта көп колдонулууда, мисалга, сулуулук жөнүндөгү жалпы коомдук ойду өзгөртүүгө жана татыктуу адамдын жүзүн жаңы вариантта сунуштап, коомчулук менен бийликтин ортосундагы байланыштыруучу бирдик катары кызмат кылат. Учурда портретти баалоо өтө татаал. Себеби, ал өзүнө азыркы "имидж", "харизм", "fase faktor" сыяктуу адамдын сырткы көрүнүшүнүн маанилүүлүгүн элестүү чагылдырыш үчүн колдонулган түшүнүктөрдүн пайда болушу менен байланыштырсак болот. Бул макалада архаикалык доордогу живопистик портреттин жаралуу тарыхына жана маанисине кайрылып, теориялык маселелерин салыштырып талдоо менен адабий жанр катары калыптанышы тууралуу маалыматтарга анализ берилген.*

Негизги сөздөр: *маданият, портрет, сүрөткер, сүрөттөө, икона, адабий портрет.*

Аннотация: *Знакомство с любым человеком начинается с его внешности, в котором внимательный зритель может узнать его харахтер, чувства, жизненный быт, мировозрение и взгляды на окружающий мир. Поэтому мы можем говорить что портрет – это уникальное явление. В эпоху современно-информационных технологий роль портретного жанра и его составление очень важна. Портрет широко присоединяется в рекламе товаров, демонстрирует принятые в обществе представления о красоте и предлагает новые варианты достойного облика, служит соединяющим звеном между властью и массами. В настоящее время портрет сложно переоценить, он тесно связан с понятиями "имидж", "харизм", "fase faktor" которые отражают важность внешности человека для общества. В данной статье рассматривается история и значение живописного портрета в архаичный период, проводится сравнительный анализ теоретических вопросов, анализируются данные по формированию портретта как литературный жанр.*

Ключевые слова: *культура, портрет, художник, иллюстрация, икона, литературный портрет.*

Annotation: *Acquaintance with any person begins with his appearance, in which an attentive viewer can recognize his character, feelings, life being, worldview and views on the world around him. That is why portraiture can be called a unique phenomenon. In the age of modern information technology, portraiture and portraiture still play an important role. It is widely used to change the perception of beauty by the general public and present a new version of the face of a worthy person, and serves as a link between society and government. Currently, it is very difficult to evaluate a portrait. This is due to the fact that this can be explained by the appearance of concepts such as "image",*

"charisma", "phase factor", of human appearance. This article analyzes the data on the formation of the literary genre by comparing and analyzing theoretical issues, regarding the history and significance of the painting portrait in the archaic period.

Keywords: *culture, portrait, painter, icon, illustration, literary portrait.*

"Портрет" термининин түз мааниси искусствонун бир түрү болгон адабият менен маанилеш "живопись" түшүнүгүнө жакын. Эски француз тилинде pour-trait- "сүрөттөөнүн түп нускасы" жана trait pour trait орус тилине которгондо "черта в черту" деген маанини туюндурган. Сөздүн уңгусу латын тилиндеги этишке "protrahere" кыргызча мааниси "сыртка чыгаруу" "табуу" дегенди билдирсе, кийинчирек мааниси кеңейип, "чагылдыруу" "портретин түзүү" деген маани келип чыккан. [1] Портретти таануда, сүрөткердин ички сапаттарынын топтомун, анын жазуу же тартуу манерасын билүү менен бир нече багыттагы иш аракеттерди кылат: портрет жаралган доорду таанийт, ал менен кошо сүрөтчүнүн ошол мезгилге, чагылдырып жаткан адамга болгон көз карашын байкайт. Ф.В.Шеллер портрет түзүү исскуствосу "жашоонун көз ирмеминде, кыймылында чачыранды болгон адамдын идеясын бир учурга токтотуу, көңүл бурдуруу" деген. Демек, адамдын бүткүл оюн токтото турган порттертти жараттуу чыныгы сүрөткерлердин гана колунат келет.

Искусствонун тарыхында портрет адам таануунун өзгөчө формасы [2] катары каралат. Бул маселеге философиялык багытта Р.Декарт, Э.Гуссерля, Ж.П.Сартта, М.Мерло-Понти сыяктуу окумуштуулардын эмгектери арналган. Алар портрет түзүүдө адамдын дүйнөнү кабыл алуусун чагылдыруу негизги маселе катары карашкан. Маселен Р. Декарт портреттин семантикалык катмары сүрөткердин антитезасы катары келиши мүмкүн, бул адамдын индивидуалдыгын, ички дүйнөсүн ачып берүүдө чоң мааниге ээ деген ойду айткан. Порттертке анализ жүргүзүү үчүн методологиялык ыкма катары "интенция" түшүнүгүн Э.Гуссерлб сунуштаган. Бул ыкма – сүрөтчүлөр бир эле адамды эмне себептен ар башкача сүрөттөшөт деген суроонун үстүндө ой жүгүртүүгө арналган. Интенция сүрөткердин өзүнө гана таандык ыкмасын гана изилдебестен, тартылып турган портреттин көрөрмандар байкаган жана бир көз караш менен байкалбаган элеметтерин дагы байкоого алат.

XX-кылымдын эң көрүнүктүү философу Ж.П.Сарт "Воображаемое. Феноменологическая психология вооброжения" аттуу эмгегинде порттертти аң сезимдин жаратылышынын чагылдырууда колдонулуучу ыкма, ал эми портреттик образ – маданий контесттин психологиялык жана философиялык ойлорун жана искусство таануудагы көйгөйлөрдү ачып берүүдө көмөк көрсөтүүчү ыкма экендигин жазган.

Адамдын образы бир калыпта болбоосу, адамдардын дүйнө таанымы бирдей эместигинде. Портреттик сүрөттөө деги эле портретти түзүү маселеси ар бир багытта иликтөөгө алынып, анын өзгөчөлүгүн ачып берүү үчүн көптөгөн эмгектер жазылган. Ушундай чоң эмгектердин бири советтик жана орус элинин философу М.С.Каганга таандык. Ал өзүнүн акыркы эмгектеринин бири болуп эсептелинген "Се человек..." аттуу китебинде "сыйкырдуу" күзгү тууралуу ал аркылуу адамзат өз тарыхын, басып өткөн доорду билсе боло тургандыгын ошол эле, учурда "маданий күзгү" адам баласынын жашоо турмушунун маанисин, жашоо, өлүм маселеси жана башка адамзат үчүн ачыла элек аталыштарды мына ушул күзгү аркылуу билсе болоорун жазган. "Художественное открытие в человеке качеств, до того не выяленных и ставших очевидными и общепризнанными благодаря их воплощению в образных "моделях" человека" [3]. М.С.Кагандын адамдын "модели" жөнүндөгү далили портреттин тарыхый-маданий жанрын изилдөөдө негиз болгон.

Порттерттик жанрдын келип чыгышын аныкташ үчүн Совет жана орус элинин психологу И.С.Кон, француз философтору К.Леви-Строс, М.Элиаде, англис маданият таануучусу Э.Б.Тайлордун эмгектери өтө маанилүү. Көркөм портретти ачыш үчүн байыркы диний ишенимдерге кайрылышыбыз керек. Портреттин пайда болушу жөн жайдан келе калган жок, ал дүйнөнү жана өзүңдү таанууда керек болгон, ал адамзаттын аң сезиминин өзгөрүшүнө байланыштуу. Христиандык антропологияда "лик-лицо-личико"[4] деген түшүнүктөр адамдын образын түзгөн портрет менен тыгыз байланыштуу. Бул боюнча орус философтору С.Н.Булгаков, Л.П. Карсавин, А.Ф.Лосев, П.А.Флоренскийлердин эмгегинде "лик" бул Жараткандын адам келбетинде көрүнүшү, ал эми "жүзү" – күзгү сымал анын жан дүйнө, руханий түйшөлүүлөрүн чагылдырат, ал эми "личико" – маска сыяктуу деген ойлорун айткан. Икона тартууда "лик" көркөм изилдөөлөрдүн борбору, ал эми портрет түзүүдө "лицо" жана " личико" түшүгү маанилүү. Адамдын "личность" катары өнүгүшүнүн тарыхында орус изилдөөчүлөрү Д.В.Сарабьянов, В.Г.Вдовин, Т.Л.Карпованын эмгектеринде төмөндөгүчө айтылат: "...портрет собирает, фокусирует представления о домирующей личности своего времени, что в нем выражается идеал эпохи"[5]. Чындыгында, портрет ошол доорду андагы баалуулуктар, жашоо образы, дүйнө таанымы жана башка маалыматтарды өзүнө "чогултуп" тарыхый бир учурду сүрөттөп бере алат. Б.Р. Виппер "Проблема сходства в портрете" деген макаласында биринчилерден болуп, портреттин кандайдыр бир "фокус" болушу ыктымал деген ойду билдирген. Ал портретти искусство гана катары эмес, көптөгөн аспектиде изилдешибиз керек дейт. Портреттин пайда болушу адам баласынын дүйнө таанымынын өсүшүндөгү чоң этап. Адамдын сүрөттөөнүн архаикалык формасы катары социалдык-жыныстык, уруулук түшүлүштү өзүнө камтуу болуп эсептелинет. Портреттин тарыхый жактан өнүгүшүндө анын формалары келип чыккан; "Портрет өндүүлөр" – адамдын портретин түзүүдө анын физикалык көрүнүшүн гана чагылдырган:; "Портрет-статус" – социумга байланыштуу адамдын образы гана берилген; "Портрет-маска" – адамдын чыныгы жүзүн жашырып, ынгайлуу абалын сүрөттөгөн; "Портрет-социалдык түр" – жеке адамдын жүзү жалпы коомчулуктун типтүү образына айландырылган; "Портрет – жан дүйнө" – адамдын жеке жан дүйнөсүн ачып берүүгө арналган[6].

Архаикалык доордогу маданиятта портреттин жаралышы боюнча изилдөөлөр аз. Портреттин үлгүлөрүн байыркы доорго таандык искусствонун жанрларынан байкоого болот. Антроморфтук "жүзү жок" палеолиттик "белги" формасындагы сүрөттөөлөр адам баласынын дүйнө таанымындагы чоң өзгөрүү болуп эсептелинет. Байыркы цивилизациянын негизин мистикалык дүйнө тааным, ата-бабаларынына сыйынуучуук, тотемдик ишенимдер түзөт. Портретте чагылдырылып жаткан адамдын образы, социалдык абалы, кылган эрдиктери, кыймыл-аракети, эмоциясы, жаңсоолору кээ бир учурларда анын сезимин дагы байкоого болот. Маселен Байыркы Римде кулдар толук адам катары эсептелинген эмес. Төрөлгөндө эле коомчулуктун жогорку этабында турган, өзүнүн байлыгын, даңкын жана эрдиктерин билдирүүгө татыктуу кул элөөчү, өзүнө скульптуралык бюст же эстелик тургуза алган. Өлгөндөн кийин тургузула турган адамдын жүзү ал күчкө толуп турган убакытта тартылган, бул грек жана рим маданиятынын өзүнө камтыган. Себеби, Фаюм портреттери өзүнө мистикалык салттын элементтерин камтып турат. Тартылган портреттердин ар бири өзгөчөлөнүп турса дагы аларды бириктирип турган нерсе сүрөттөр идеализациядан алыс. П.А.Флоренскийдин байкоосу боюнча фаюм портреттери икона жана батыш Европалык портретинин өнүгүшүнө түрткү берген. Аларда адамдын сырткы келбети гана берилбестен каза болгон адамдын раханий абалын дагы чагылдырган. Бул дүйнө таанымдагы "төңкөрүлүш" маданияттын көркөм тилине таасир берген. Иконалардын сакралдуулугу жана живопистерден айырмасы анын функциясы: Кудай менен сүйлөшүү

орду, адам менен Кудайдын ортосундагы диолог, максаты жер шаарын көрсөтүү эмес адамдын идеалдуулугун чагылдыруу болгон.

Икона сөзүнүн которулушу "эйкон" грек тилинен алынганда образ, сүрөт, сыймыктануу дегенди түшүндүрөт. Алгачкы иконалар ыйык кыйналуучулардын (святых мученики) элестери түшүрүлгөн, жан дүйнөнү чагылдырган сүрөттөр болгон. Иконадагы адамдын жүзү жогорку руханияттын белгиси, ал эми сырткы келбет адамдын жан дүйнөсүнүн мейкиндигин камтыйт деген ойлорду дин таануучулар айтып келген.

Портрет таануучу С.К.Зарянко портреттин чегин айтып мындай дейт: "Разве может быть крик без звука?...Плач без слез?" Чыгдыгында, адамдын түйшүгүн, ыйын, кубанычын, күлкүсүн живопись аркылуу берүү мүмкүн эмес. Көркөм адабияттагы портрет каармандардын бейнесин ачуу маселеси келип чыкканда жаралган.

Л.С.Зингер порттертти искусствонун бардык тармагында кездешкен "сквозной" жанр деп белгилеген. Чындыгында эле, портрет адамдын образын чагылдыруу менен искусттвонун көп түрлөрүндө (живопись, скульптура, музыка, адабият ж.б) кездешет. Ал эми искусствонун эң бир маанилүү милдеттеринин бири бул-адам, анын жан-дүйнөсүн, кылган иш-аракеттерин, сезимин көрсөтө алышы же албашы, турмуштун чоң ийгиликтерине умтулуусу же умтулбашын изилдөө[7]. Б.В.Шапошников айткандай "Портрет деп биз, белгилүү бир адамдын сүрөтүн айтабыз, ал адам сүрөттүн негизги темасы жана обектиси" [8] Адабияттын негизги объектиси жана предмети адам жана анын турмушу болгондуктан, ал адамдык түбөлүктүү нарктарга, инсандык адеп-ахлакка үндөөдөн талбайт. Экөөнүн байланышы мына ушунда бирок, экөө эки башка түшүнүктү камтып, бири биринен айырмаланып турат.

Адабияттагы портреттин жаралышы адамдын образын түзүү керек болгон учурдан башталат. Каармандын мүнөзүн, анын сүрөттөлүшүн, тандап алган адамды сөз менен тартуу жана "прозадагы портрет", "лирикадагы портрет" деген түшүнүктөр менен байланыштуу.

А.И.Белецкийдин "Избранные труды по теории литературы" деген эмгегинин "Изображение внешности лиц" деген бөлүгүндө ар түрдүү тарыхый доордо кандай портреттер болот деген ойдун тегерегинде жазат. Автор портретти паспорттук, көңүлдү башкага буруучу, стилдерин өзгөртүүчү, живопистик, архитектуралык портрет деп бөлүп карайт. [9] Байкап көрсөк, бул бөлүштүрүүлөр адабий портреттин түшүнүктөрү менен окшош келет.

Адабий портрет – бул адабий жанр, мемуарга өзүнүн адамды сүрөттөөдө тактыгын, документтүүлүгү, объектиге карата такталган маалыматтарды чагылдыргандыгы менен жакын. Жанр катары калыптанышынын негизин документтүүлүк-биографиялык материалдарды көркөм иштеп чыгуу түзөт. Бул боюнча Барахов.В.С. (Литературный портрет. Истоки, поэтика, жанр. – Л.,1985) Дмитриевкая Л.Н. (Пейжаж и портрет: проблема определения и литературного анализа. Монография –М., 2005.) Трыков В.П.(Французский литературный портрет 19-века.М.1999) ж.б. окумуштуулар өз эмгектерин арнашкан. М.Г. Уртминщева "Адабий портрет бир четинен "чектелүү" себеби ал так маалыматка гана негизделиши керек бирок, адабияттын табияты боюнча автор сүрөттөп жаткан адамын эркин түрдө анын мүнөзүн, сырткы келбетин, божомолдуу түрдө чагылдырса болот" [10] деген ойду айткан. Демек, адабий портретти түзүүдө автордун дагы жеке почерки, кабыл алуусу да маанилүү. Прозадагы портрет – көркөм ыкма катары каармандын образын түзүүдө, анын жан дүйнөсүн чагылдырууда, сырткы жана ички түзүмүн ачып берүүдө колдонулат. Лирикалык поэзиядагы портрет живопись сыяктуу эле анын предмети, сүрөттүн негизги максаты, бир эле учурда автордун дүйнө таанымын билдирүүчү курал[11]. Демек, портретти түзүүдө 1. Кандайдыр бир каарманды сүрөттөө; 2. Анын сырткы келбетин сөз менен тартуу 3. Автор каарманын кандай сүрөттөйт ошол аркылуу биз автордун стилин

аныктай алабыз. Н.П. Сакулиндин сөзү менен бул ыкмалар “жазуучунун психоидеологиясын көрсөтөт.”

Ал эми лирикалык поэзиядагы портрет каарманды же анын кандайдыр бир сырткы келбетине, мүнөзүнө көңүлүн токтотуп, аны сүрөттөөгө алат, бул учурда дагы автордун стилин байкасак болот. Убакыттын өтүшү менен (өзгөчө 19-кылымдын аягы) адабияттын өнүгүү процесси менен лирикадагы портрет өзгөчө мааниге ээ болот. Ал сөз өнөрүнүн визуалдык аналогу[12] болуп калыптанат. Көпчүлүгү анын ичинен А.А.Потебия сөздүн күчү, мааниси чоң экендигин баса белгилеп “сөз- бул искусство[13] деген ойду айткан. Лирикалык портрет кандайдыр бир предмет же адамды сүрөттөө гана эмес, биринчи кезекте автордун жан дүйнөсүндөгү татаал процессти чагылдарып турат.

Бекеринен живопистик порттертти “дүйнө жүзүнө болгон лирикалык көз караш” деп айтышпаса керек.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Уртминцева М.Г. Говорящая живопись (Очерки истории литературного портрета), – Нижний Новгород, 2000.
2. Неверова И.Ф. Художественный портрет как форма постижение человека в истории культуры: Автореферат, – Санкт-Петербург, 2008.
3. Каган М.С. Се человек... Жизнь, смерть и бессмертие в “волшевном зеркале” изобразительного искуссва. –СПб.: изд-во “Logos”, 2003.
4. Колосова С.Н. Портрет в русской лирической поэзиии. Монография – М., 2001.
5. Виппер Б.Р. “Проблема сходства в портрете” // Б.Виппер –М.,1917
6. Лотман Ю.М. Лотман Об исскусстве. –М., 1998.
7. Неверова И.Ф. Художественный портрет как форма постижение человека в истории культуры: Автореферат, – Санкт-Петербург, 2008.
8. Шапошников Б.В. “Портрет и его оригинал //Искусство портета. –Сб. статей под.ред.А.Г.Габричевского. –М.,1928.
9. Габель М.О. Изображение внешности лиц // А.И.Белецкий “Избранные труды по теории литературы”. –М.,1964.
10. Потерня А.А. Теоретическая поэтика. –СП., 2003.
11. Габричевский А.Г. Портрет как проблема изображения //Искусство портрета
12. Колосова С.Н. Портрет в русской лирической поэзиии. Монография – М., 2001.
13. Потерня А.А. Теоретическая поэтика. –СП., 2003.

Абдыкадырова Г.К.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

Ч.АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫН ТААНЫП-БИЛҮҮДӨ К. АСАНАЛИЕВДИН АДАБИЙ СЫН-ПИКИРЛЕРИНИН ОРДУ

Абдыкадырова Г.К.

Кыргызский национальный университет имени Ж.Баласагына

РОЛЬ И МЕСТО КРИТИКИ К. АСАНАЛИЕВА В ИЗУЧЕНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ч.АЙТМАТОВА

Abdikadyrova G. K.

Kyrgyz national University named after Zh. Balasagyn

The role and place of K. ASANALIEV's CRITICISM IN the study of CH. AITMATOV'S WORKS

Аннотация: *Макалада заманыбыздын залкар жазуучусу Ч.Айтматовдун чыгармаларын таанып-билүүдө К.Асаналиевдин адабий сын-пикирлеринин орду тууралуу кеп болот.*
Негизги сөздөр: *адабий сын, адабият таануу илими, көркөм ой жүгүртүү, адабий процесс.*

Аннотация: *в данной статье речь идет о роли литературных замечаний и критики К.Асаналиева в изучении произведений Ч.Айтматова.*
Ключевые слова: *художественная критика, литературоведение, художественное мировоззрение, художественный процесс.*

Annotation: *this article deals with The role of K. Asanaliev's literary comments and criticism in the study of Ch. Aitmatov's works.*
Keyword: *art criticism, literary criticism, artistic worldview, artistic process.*

Ч.Айтматовдун чыгармаларын изилдеген, ага түрдүү багыттар боюнча сын пикирин айткан окумуштуулар азыр кыргыз адабиятында жетиштүү эле. Алардын ар биринин жазуучунун чыгармаларын окуп-үйрөнүүдө орду бар экендиги талашсыз. Бирок өзүнүн айткан ойлору менен жазуучунун өзүнө, улам кийинки чыгармаларынын жаңы бийиктиктерди багынтып, ички жаңылануларга ээ болуусуна маанилүү роль ойногон кыргыз адабиятчылары саналуу. Алардын бири – К.Асаналиев. К.Асаналиев кыргыз адабият таануу илимине өз салымын кошуп, анын илимий-теориялык жактан калыптануусу үчүн тикелей кызмат кылган болсо, алардын көзгө толумдуусу Ч.Айтматовдун чыгармаларына арналганын да белгилей кетели. Адабиятчы, сынчы катары К.Асаналиев калем алып, окурмандар чөйрөсүнө тааныла баштаганда айткан пикирлеринин алгачкысы да Ч.Айтматовдун майда аңгемелерине арналып, анда жазуучунун аңгемелери – «Асма көпүрө», «Түнкү сугат» учкай болсо да кепке тартылып өтөт.

Жалпы докладдын арасында бир токтолуп өткөн ойлорго азыр маани бергендер ага айрыкча басым коюп,

анда айтылган адабий-сынчыл көз карашка ар тараптан талдоо жүргүзүп, Ч.Айтматов сюжет куруу, образдарды шөкөттөө боюнча кыргыз жазуучуларынын ичинен «айырмаланып турганына» суктануу менен карашат. Дүңүнөн алганда маани берүүгө анча зарылдык болбогону менен бир айтылган ойду кылымдын залкар жазуучусу катары калыптанган тагдыр менен байланыштырып карай келгенде К.Асаналиевдин сезгичтиги - көркөм образ түзүү менен сюжет куруудагы аракеттерин бөлүп карашы алыска чуркаган аргымакты дүбүртүнөн тааныгандай эле кеп болгон. Ошондой эле бул эки чыгарманын каармандарына баа берүү менен К.Асаналиев адабий процесс мындан ары кайсы багытты карай өнүгүүсү керектигин колуна калем алган кийинки муунга жар салып жаткандай да таасир калтырат.

Бир караганда колуна калем алган жаш калемгерден Ч.Айтматов эч нерсеси менен айырмаланган эмес. Чыгарма жаратуу үчүн ал доордун өзүнө ылайык талаптары болгон болсо, Ч.Айтматов башкалардай эле аны аткарууга, өз замандаштарынын көркөм образын түзүүгө аракеттенген болчу. Анын мындай майда чыгармаларынан окурмандын көңүлүн бура турган маселе кайда болгону азыр кимди болбосун кызыктырат, б. а. К.Асаналиев эмне себептен анын мындай майда аңгемелерине ой токтотуп, андан жылуу сөз күтүп жүргөн «төбөсү көрүнгөн», ысымы дарамети бар, келечегинен көптү күттүргөн жаш калемдердин көпчүлүгүнүн атын атабай, башка кесиптин ээси (көркөм чыгарма жаратуудан алыс турган зоотехник) жазып койгон чыгармаларга басым жасаганы бир катар суроолорду жаратат. Алардын бири К.Асаналиевдин сынчылык талантына баа берип, «жылт» эткен учкундан жаркырап күйө турган жылдызды таба алган шык-жөндөмүнө суктанган болсо, экинчилери саясаттын «бурамачасы» (В.Ленин) катары жашаган кыргыз совет адабияты өзүнүн чыгармачыл баскан жолунда классикалык адабий туундуларды калыптандыруу деңгээлине жетип, бирок андай башталманы адабияттын теориялык түшүнүктөрүнө сугарылган акын-жазуучулардан бөлөк адам жаратуусу мүмкүн экендигине жетип калган шартта аламан жарыштагы күлүктү бир шилтем жүрүшүнөн тааныган сынчылык чеберчилигине баа беришет. Үчүнчүлөрү бир шилтем аңгемелеринен өзүнүн чыгаан жазуучу болоорун туюндура алган Ч.Айтматовдун дараметине тан беришет. Ырас андай пикирлерин билдиргендердин билгени бар, айткандары калетсиз…

Ушул акыйкат чындык артында дагы эле көп сыр бар экенин бул окуя болгондон кийин жарым кылымдан ашуун мезгил өтсө да, ушул убакытка чейин эч ким толук жооп бере элек. Себеби адабий процессте алгачкы чыгармалары менен «таң калтырып», бирок мезгил өткөн соң аты-жыты билинбей кеткен жазмакерлер жүз болбосо да ондоп саналат. Экинчиси кийинки чыгармасы менен өрдү карай тартып, мурда айтылган сынчыл пикирлерди «пайдалануу» аркылуу жаңы бийиктикти багындырып, сүрөө жарашкан аргымактай адабий дөөлөттөрдүн улам бирин кыргыз элине сунушташы жазуучу менен адабиятчынын ортосунда ички гармония турганын туюндурат. Ал гармония кантип жана кандай шартта түзүлдү?. Ч.Айтматовдун чыгармаларына не бир таланттуу адабиятчылар өздөрүнүн илимий баасын

берип, сүрөткердин кыргыз жана дүйнөлүк адабиятка алып келген жаңылыктарын ачып берип жатса да, мына бул суроо жоопсуз калууда. Эгер бул суроого жооп табылган болсо, анда жазуучунун талантынын дагы бир кыры ачылып, мурда айтылбаган ойлор ортого салынышы мүмкүн деген күдүк ой адабий коомчулукта жашап келет. Анткени доор алмашып, советтик империя жашоосун токтоткон маалда бул эки залкар тең аны түптөгөн идеологиядан баш тартып, башка жолго түшүп кете беришти. Чынында башын чулгуп басып кеткенге экөөнүн тең моралдык укугу жок болчу. Себеп дегенде экөөнө тең адабий билимди советтик доор берсе, партия алардын адабий-эстетикалык көз карашынын калыптануусуна, эстетикалык табитин жетилүүсүнө, адабият теориясына таандык илимий түшүнүктөрдү туура жана жеткиликтүү аңдаштыруусуна мүмкүнчүлүк түзүп бергенин эч ким жокко чыгара албайт.

Кызык жери Ч.Айтматов Москвада Горький атындагы адабият институтунун алдындагы Жогорку атайын курсту окуп жүргөн мезгилинде К.Асаналиевге жолугуп, ага «Бетме-бет» повестин окуп берсе, бардык жагынан партия иштеп чыккан жоболорго туура келе бербеген чыгармага сынчы «кыргыз адабиятындагы жаңы сөз» деген баасын берет. Кыргыз адабияты ага бардык тарабынан баа бере билген кыргыз адабият таануу илими партиянын жетегинен чыга элек маалда К.Асаналиевдин Ч.Айтматовдун өз Мекенин душмандан коргоодон качкан Ысмайылды баш каарман катары сүрөттөгөн чыгармасы «Бетме-бетти» минтип макташы ошол мезгил үчүн парадокс болсо, сынчынын аны колдоп чыгышы өзүнчө бир таң калыштуу окуяны түзөт. Эгер кол жазма түрүндө окулуп жаткан чыгарманы К.Асаналиев минтип кадырын көтөрүп, жазуучунун адабий дебюту катары эсептебегенде [1] балким чыгарма жарыкка чыкпай калмактыр, ошондой эле ал мезгилде катуу сынга кабылган болсо жазуучунун тагдыры эмне болоорун элестетүү кыйын. Окуянын жүрүшүн совет доорундагы ошол мезгилдеги абал – бардык жерде партиялык көзөмөл болуп турган кырдаал менен байланыштырып карасак, бул экөөнүн тең аракети чоң тобокелчилик аркылуу ишке ашырылган эрдикти туюндурат.

Реалдуу турмуштук шарттан алып караганда Н.Хрущевдин «жазгы баары» келгени менен көркөм ой жүгүртүү бир мезгилде партия тарабынан иштелип чыккан идеологиялык көзөмөлдөн кутула электе кыргыздын эки чыгаан уулу адабий дүйнө кабылдоонун табиятына болуп көрбөгөндөй жаңылык алып келишти. Аны төмөнкүдөй түшүндүрүүгө болот: Биринчиден, экөө тең адабий-көркөм чыгармачылыктын сырларын жакшы өздөштүргөндүктөн, согуш мезгилиндеги окуяларды бир гана көркөм-эстетикалык мазмунда кабылдоо керектигин түшүнүшкөн. Алардын мындай аракети өздөрү жакындан билген окуяларга туура баа берүүдөн чыгып, замандаштары айта албаган чындыкты бири көркөм чыгарма аркылуу айтса, экинчиси андагы окуяларды, реалдуу турмуштан келип чыккан каармандардын пендечилигин, жеке адамдын турмуш-тиричиликке болгон түрдүү мамилесин, жарандык позициясын, бир үй-бүлөдөгү эки адамдын эки башка ой жүгүртүүсү мүмкүн экендигин ошол чыгарма аркылуу түшүндүрүүгө жетишет. Экинчиден, бийлик канчалык көзөмөлдөбөсүн

чыныгы сүрөткер өзү жашаган доордун чындыгын окуган адамдын жан дүйнөсүнө бардык жагынан таасир этүүчү деңгээлге жеткире сүрөттөшү кандай мүмкүн болсо, адилет сынчы акыйкат иштелип чыккан көркөм туундуну бардык тарабынан ачып берүүгө өзүнүн милдеттүүлүгүн сезишин бул эки залкардын чыгармачыл байланышы аныктап берет. Мындай чыгармачыл байланыш Ч.Айтматовдун «Жамийласы» жарыкка чыкканда түшүнүктүү боло түшөт. Тактап айтканда, адабияттын күнүмдүк тиричиликтеги миссиясы адам жана анын турмушун өзү жашаган доордун көркөм-эстетикалык кабылдоосуна карай аныктап, анан аны жеке дүйнө кабылдоосуна ылайык иштеп чыгуу экендигин жазуучу кандай туюнса, анын чыгармаларына талдоо жүргүзгөн сынчы К.Асаналиев да ошондой эле баамдайт [2]. Экөөнүн тең милдети адабий процессте бир кызыкчылыкты көздөгөндүктөн, бири айткан ойду экинчиси толуктап, жетпеген жерин өркүндөтүп, өз замандашынын жан дүйнөсүн, пендечилик катары ойлогон оюн, тиричиликтеги түрдүү кызыкчылыктарын жеке керектөөсүн коргоого болгон аракетин биргелешип ачып берүүгө умтулушат. Сыртынан алганда экөө эки башка багытта (бири көркөм чыгармачылыкта, экинчиси адабият таануу илиминде) өз ойлорун чагылдырып жаткандай болгону менен экөөнүн диалектикалык байланышын түзүп турган касиет – советтик адамды ар тараптуу ачып берүү, кийинки муун туура түшүнүп жеткиликтүү кабыл алууга тийиш маселелерди ар тараптуу чечүү милдетин бирдей түшүнгөндүгү болуп саналат. Ырас, алардын ортосундагы гармония бир эле окуяга экөө биргелешип мамиле кылганы болсо, анын мазмунунда бир катар маанилүү маселелер бар экендигин айтпай кетүүгө болбойт. Алардын башында Ч.Айтматовдун улам кийинки чыгармасына ар тараптуу талдоо жүргүзүү менен К.Асаналиев кыргыз адабиятында болуп жаткан түрдүү кубулуштардын идеялык-эстетикалык өзөгүн аныктоого, сырттан кабыл алынган жанрларды алгач өздөштүрүүдө кеткен кемчилдиктер менен Ч.Айтматов тарабынан жарыяланган чыгарма аркылуу кантип ийгиликке жетишип бара жатканын да ыраттуу түшүндүрүүгө аракеттенген болсо, биз сынчынын адабий-сынчыл чыгармаларын окуп отуруп деги эле кыргыз адабияты өткөн доордо эмнелерге жетишкенин да ачык туюна алабыз.

К.Асаналиев кыргыз адабиятында болуп жаткан бардык кубулуштарды бири-бири менен байланыштырып, алардын диалектикалык катышын Ч.Айтматовдун чыгармаларынан көрсөтүүгө аракеттенет. Алардын арасынан улуттук элдик оозеки чыгармачылык менен жазуу маданиятын өздөштүрүүдөн келип чыккан профессионал адабияттын ортосундагы диалектикалык карым-катнаштын туундусун да толугу менен Ч.Айтматовдун чыгармаларынан таап көрсөтүүгө бел байлайт. Тагыраак айтканда бир мезгилде «Манас» сыяктуу зор эпикалык чыгарманы жарата алган кыргыз эли жаңы замандын талабында турган эпикалык чыгарманы бериши мыйзамченемдүү көрүнүш экендигин белгилеп, анын чыныгы мисалы катары Ч.Айтматовдун чыгармаларын көрсөтөт. Бир караганда талаш-тартышты жаратуучу ой болгону менен «Манас» башында турган не бир укмуш көркөм-эстетикалык

сапатка ээ эпикалык чыгармаларды түзүүгө жетишкен, ал тургай бир чыгарманын бир нече вариантын элге тартуулаганга мүмкүнчүлүгү бар элден дүйнөгө таанымал бир жазуучунун чыгышына карата айткан сынчынын ой корутундусу аныкталган чындык катары [3] кабыл алынып келет. Залкар жазуучунун дүйнөгө таанымал болушун К.Асаналиев бир нече багытта түшүндүрүп, алардын ар бирине өзүнүн жеке байкоолору менен анын акыйкат экендигин көрсөтүүчү мисалдарын сүрөткердин чыгармаларына таянуу аркылуу чечмелейт. Мындай байланышты түзүүдө бир багыт катары өзү жашаган советтик жашоо турмуштун реалдуу окуяларынан чыккан ой корутундуларга таянса, экинчи жагын адамдын кадимки турмуш-тиричилиги менен карым-катнашта карап келген мифологиялык, ал тургай мистикалык дүйнө кабылдоо түшүнүктөрүн түз эле пендечиликтин өзүнөн, жеке адамдан улуттук дүйнө таанымдын биргелешкен кызыкчылыгынан табууга умтулуп [4], мисалды Ч.Айтматовдун чыгармаларынан алат.

К.Асаналиевдин мындай мамилеси Ч.Айтматовдун чыгармаларын таанып-билүүдө өзүнчө булак катары кызмат кылат, б. а. бир учурда советтик идеологиянын талаптары менен талдоого алынса да, ал мезгилде болуп өткөн турмуш чындыгын ар тараптуу кабылдоого, ал учурда адам баласы эмне менен алектенип кантип жашоо кечиргенин туура баамдоого, кандай кызыкчылыктар менен тирилик кылганын аңдаштырууга, кандай кыйынчылыктарды тартып, алардын арасынан кайсы адамдык сапаттарды аздектегенин билип түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Өзгөчө К.Асаналиевдин адабий-сын чыгармаларында орун алып, адабиятчынын эстетикалык дүйнө кабылдоосунда тараза ташына коюлган Жамийланын, Танабайдын, Баланын, Момун чалдын, Орозкулдун, Эдигейдин, Сабитжандын, ж. б. образы кылым жаңырып, доор алмашса да өзүнүн көркөм дөөлөттүк баасын жогото элек. Ырас, мезгилдин өтүшү менен сынчы айрым көз караштарын алмаштырып, кээ бир жерде кеткен жаңылыштыктарын моюнга алып толуктап отуруп, көркөм образдын поэтикасы аркылуу [5] («Шекер и космос» аттуу эмгеги эске алынып жатат) жыйынтыктайт. Бир караганда мурдагы адабий-сын пикирлеринен түзүлгөндөй көрүнгөнү менен бул монографиялык эмгек азыркы адабият таануу үчүн бир катар кызыктуу материалдарды берет. Алардын биринчиси Ч.Айтматовдун чыгармалары, анда иштелип чыккан көркөм образдар тууралуу улам кийинки жылдарда айтылуучу пикирлерге багыт берүүчү ойдун ырааттуу жайгашуусу болсо, экинчиси заман кайсы багытты карай өзгөрбөсүн бир учурда кыргыз эли башынан кечирген советтик доордун элесин жеткиликтүү түзгөн жазуучунун артыкчылыгы эмне экенин дайыма көрсөтүп тургандыгы болуп эсептелет.

Ч.Айтматовдун чыгармаларына мындан ары ар бир доордун балдары кайрылып тураары бышык. Алар совет доорунда айтылган адабий-эстетикалык көз караштарды ээрчибей тургандыгы да анык. Бирок алардын жараткандары жазуучу менен замандаш жашап, бир доордун абасын дем алган К.Асаналиевдин адабий-сын пикирелринен ашып кетсе да, ал мезгилдин жүзүн, Ч.Айтматов жазып калтырган көркөм образдардын

адабий-эстетикалык мазмунун сынчынын өзүндөй ачып бере албайт. Ошол себептен Ч.Айтматовдун чыгармаларын таанып-билүүдө К.Асаналиевдин адабий-сын пикирлерин өздөштүрүү, анын ар бир айткан оюна маани берип изилдөө учурунда колдонуу зарылдыгы кандай маанилүү болсо, жазуучу өзү сыйлаган адабиятчынын пикири сүрөткердин ар бир чыгармасын окуп-үйрөнүүдө ошончолук орду бар экени айтпаса да түшүнүктүү.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Асаналиев К. Көркөм нарк. – Ф., 1988. – 135 бет.

2. Асаналиев К. Өрдөн өргө – Ф., 1977, 16-бет.

3. Асаналиев К. Кыргыз элинин жаңы доору. // Эл агартуу, 1986, № 4

4. Асаналиев К. Художественная интеграция реального и мифического в повести «белый пароход» Ч.Айтматова. – китепте: закономерности новописьменных литератур и проблемы социалистического реализма. – изд. Илим – Ф., 1985, 213-214-беттер.

5. Асаналиев К. Шекер и космос. – Б.: 2002, 71-283-беттер.

МАЗМУНУ

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENT

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

PEDAGOGICAL SCIENCE

1. Оторбаев Б. К.

ИННОВАЦИЯ ЖАНА АДАБИЯТТЫ МЕКТЕПТЕ ИННОВАЦИЯЛАП ОКУТУУ МАСЕЛЕЛЕРИ...2

Оторбаев Б. К.

ИННОВАЦИЯ И ВОПРОСЫ ИННОВАЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛЕ...........2

B. K. Otorbaev

INNOVATION AND ISSUES OF INNOVATIVE TEACHING OF LITERATURE AT SCHOOL...............................2

2. Рысбаев С.К.,

САБАКТА ОКУУЧУНУН БИЛИМИ МЕНЕН МАШЫГУУЛАРЫН ДЕҢГЭЭЛДИК НЕГИЗДЕ БЫШЫКТООДО АТКАРЫЛУУЧУ МЕТОДИКАЛЫК ИШ-АРАКЕТТЕР……………………………...11

Рысбаев С.К.,

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ МЕРОПРИЯТИЯ ДЛЯ УРОВНЕВОГО УКРЕПЛЕНИЯ ЗНАНИЙ И УПРАЖНЕНИЙ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКЕ...11

Rysbaev S.K.,

METHODOLOGICAL MEASURES FOR LEVEL STRENGTHENING OF KNOWLEDGE AND EXERCISE OF SCHOOLS IN THE LESSON...11

3. Сагынбаева Г. И., Дарманова З. А.,

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕСИНДЕГИ КЫЗМАТКЕРЛЕРДИН БИРИ-БИРИ МЕНЕН ӨЗ АРА ТЫГЫЗ БАЙЛАНЫШТА КЫЗМАТТАШУУСУ...26

Сагынбаева Г. И., Дарманова З. А.,

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПЕДАГОГОВ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ...26

Sagynbayeva G. I., Darmanova Z. A.,

PEDAGOGICAL INTERACTION OF TEACHERS IN A PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITION............26

4. Буркитбаева М.

ФУНКЦИЯ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ИЗУЧАЮЩИХ ЯЗЫК...31

Бүркітбаева М.

ТІЛ ҮЙРЕНУШІЛЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ...31

Burkitbaeva M.

FUNCTION OF GAME TECHNOLOGY IN FORMING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF LANGUAGE LEARNERS...31

5. Арипжан Г. Ж., Дуйсебаева Г. А.
СУЩНОСТЬ РЕФЛЕКСИВНО-РАЗВИВАЮЩЕЙ КОМПЕТЕНЦИИ И СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА........40
Әріпжан Г. Ж., Дүйсебаева Г. Ә.
РЕФЛЕКСИВТІ ДАМЫТУ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ МӘНІ ЖӘНЕ БОЛАШАҚ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУ ПРОЦЕСІНДЕ ОНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ........40
Aripzhan G. Zh., Duisebaeva G. A.
THE ESSENCE OF REFLEXIVE-DEVELOPING COMPETENCE AND STRUCTURAL FEATURES OF ITS FORMATION IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS........40

АДАБИЯТ ТААНУУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERARY STUDY

6.Токушева Төлөбүбү Сагынбековна,
А. СТАМОВДУН ПОВЕСТТЕРИНДЕГИ ЛИРИЗМДИН ОРДУ........49
Токушева Төлөбүбү Сагынбековна,
МЕСТО ЛИРИЗМА В ПОВЕСТЯХ А. СТАМОВА........49
Tokusheva Tolobubu Saginbekovna,
THE PLACE LYRICISM IN A. STAMOVS NOVELS........49

7. Акылбекова А.А.,
АДАБИЙ ПОРТРЕТТИН ЖАНР КАТАРЫ КАЛЫПТАНЫШЫ........52
Акылбекова А.А.,
ФОРМИРОВАНИЕ ПОРТРЕТА КАК ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖАНР........52
Akylbekova A.A.,
FORMATION OF A PORTRAIT AS A LITERARY GENRE........52

8. Абдыкадырова Г.К.
Ч.АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫН ТААНЫП-БИЛҮҮДӨ К. АСАНАЛИЕВДИН АДАБИЙ СЫН-ПИКИРЛЕРИНИН ОРДУ........57
Абдыкадырова Г.К.
РОЛЬ И МЕСТО КРИТИКИ К. АСАНАЛИЕВА В ИЗУЧЕНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ч.АЙТМАТОВА........57
Abdikadyrova G. K.
The role and place of K. ASANALIEV's CRITICISM IN the study of CH. AITMATOV'S WORKS........57